

EVANGELIJŲ KILMĖ IR SENOLIŲ TRADICIJA II–III A. KRIKŠČIONIŠKOJOJE RAŠTIJOJE

VYTAUTAS ALIŠAUSKAS

Kanoninių evangelijų genėzė, ypatingo dėmesio sulaukusi XIX–XX a., tebėra mokslo ginčų objektas. Nepaisant biblistų pastangų, toliau nesama tikro konsensuso, skelbiamos skirtingos, viena kitą sėkmingai neigiančios vizijos ar teorijos. Toks *status quaestionis* neapibrėžtumas palankus pastangai permąstyti tradicinius II–III a. krikščioniškojoje raštijoje išsaugotus duomenis. Apie dabartinio kanono evangelijų kilmę kalbama dviejose pagrindinėse gan skirtingose tradicijos linijose – Mažosios Azijos (Papijas ir Ireniejus) ir Aleksandrijos (Klemensas Aleksandrietis ir Origenas). Šalia jų galima išskirti Romos tradiciją, galbūt ne visada savarankišką, bet vertingą kaip tradicijos raidos pavyzdį.

MAŽOSIOS AZIJOS TRADICIJA

PAPIJAS HIERAPOLIETIS

Autorius ir jo veikalas. Ankstyviausias Mažosios Azijos tradicijos atstovas yra dar apaštalų laikais įkurtos (*Kol* 4, 13) Frigijos Hierapolio (dab. Pamukkale) krikščionių bendruomenės vyskupas Papijas. Maža to, jis yra apskritai pirmas išlikęs autorius, pateikęs žinių apie evangelijų kilmę¹. Sprendžiant pagal regionui būdingą vardą, jis veikiausiai gimė Hierapolyje

¹ Fragmentų leidimai ir vertimai: Bart D. Ehrman (ed.), *The Apostolic Fathers*, (ser. *The Loeb Classical Library*, t. 2), Cambridge Mass.: Harvard University Press, 2003, p. 86–119; Michael W. Holmes (ed.), *The Apostolic Fathers: Greek Texts and English Translations*, 3rd edition, Grand Rapids: Baker Academic, 2007, p. 722–767; Ulrich H. J. Körtner, Martin Leutzsch, *Papiasfragmente. Hirt des Hermas*, (ser. *Schriften des Urchristentums*, 3), Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1998; Enrico Norelli (ed.), *Papia di Hierapolis, Esposizione degli oracoli del Signore. I frammenti*, (ser. *Lettture cristiane del primo millennio*, 36), Milano: Paoline, 2005. Svarbesni fragmentai skelbti lietuviškai: Darius Alekna, Vytautas Ališauskas (sud.), *Bažnyčios Tėvai: Nuo Apaštališkųjų Tėvų iki Nikėjos Susirinkimo: Antologija*, Vilnius: Aidai, 2003, p. 82–85 (Dariaus Alekno vertimas).

ar apylinkėse. Apie Papijo gyvenimą žinome labai nedaug – tik nuotrupas, išsaugotas Ireniejaus ir Eusebijo. Anot Eusebijo *Kronikos* (II, *anno ab Abrah.*, 2114; plg. Hieron. *Chron.*, *anno Traj.*, III), apie 100 m. po Kr. Papijas turėjo būti sulaukęs maždaug 40-ies, tad jo gyvenimas paprastai datuojamas apie 60–130 m.² Iš Ireniejaus ir Eusebijo žinome, kad Papijas parašė penkių knygų veikalą λογίων κυριακῶν ἐξηγήσεως [πέντε βιβλία] – pavadinimą galima versti *Viešpaties išstarmių aiškinimo [penkios knygos]*. Dėl archajiškos teologijos ir, galbūt, dėl skeptiškos Eusebijo pažiūros, Papijo veikalas nebuvo perdėm populiarus. Šiomis knygomis, jų vardo neminėdamas, naudojosi pirmas lotyniškasis Šv. Rašto komentatorius Petavijos (dab. Ptuj, Slovėnija) vyskupas Viktorinas (miręs 303/304), savo komentarą Apokalipsei rašęs apie 260 m.³ Atrodo, kad *Aiškinimas* – vienintelis Papijo darbas. Nors nemaža tyrinėtojų mėgino datuoti Papijo veikalą net II a. viduriu, argumentai už daug ankstyvesnę jo datą suformavo vyraujančią šiuolaikinių mokslininkų konsensą:

- nuomone, kad Papijo knyga parašyta apie 109–110 m., palaiko Eusebijo liudijimas (visoje *Bažnyčios istorijos* III knygoje, kurioje rašoma apie Papiją, neminimi įvykiai po imp. Trajano viešpatavimo, o IV knygos pasakojimas pradedamas 12 jo metais – apie 109 m.);
- pats Papijas sakosi pažinojęs ne tik „Viešpaties mokinius“, bet ir pirmąsias Bažnyčios „evangelisto“ Pilypo dukteris (šio asmens tiksliai tapatybė mums čia nesvarbi) – jau I a. šeštame dešimtmetyje jos buvo suaugusios (*Apd* 21, 8–9; *HE*, III 39.9);
- Ireniejus *Adv. Haer.*, V 33.4 Papiją vadina „senybinis vyras“ – šis titulas nebūtų tikęs žmogui, dar gyvenusiam prieš porą dešimčių metų (Ireniejaus veikalas *Prieš erezijas* parašytas apie 180 m.);
- išlikusiuose veikalų fragmentuose nėra jokių žymių, kad Papijas būtų polemizavęs su Frigijoje apie II a. vidurį plitusiu montanizmu arba jau susiformavusiu gnosticizmu (Basilidas veikė maždaug 130–140 m., kiek vėliau – Valentinas). Taip pat nei Ireniejus, nei Eusebijas, nei vėlesni autoriai nemini Papijo kaip antiretinio rašytojo.

Tad visi duomenys rodo, kad Hierapolio vyskupo veikalas parašytas, tikėtinausia, apie 110 m.⁴

² Bart D. Ehrman, *op. cit.*, p. 86.

³ Plg.: „Marcus, interpres Petri, ea quae in munere docebat commemoratus conscripsit, sed non ordine, et incipit prophetiae verbo per Esaiam praenuntiato“ (*Comm. Apoc.* 4.4).

⁴ Ulrich H. J. Körtner, „Papiasfragmente“, in: *Die Apostolischen Vätern: Eine Einleitung*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2009, p. 188–189; plg. taip pat konservatyvesnį Robert W. Yarbrough, „The date of Papias: a reassessment“, in: *Journal of the Evangelical Theological Society*, 1983, t. 26, p. 181–191.

Svarbu turėti galvoje, kad nuo knygos parašymo laiko reikia skirti tą metą, kai Papijas rinko sakytinius padavimus – tai mus nukelia į daug senesnį laikotarpį – apie 90 m. (žr. žemiau).

Pereikime prie Papijo užrašytos informacijos. Pirmiausia pateikiame Eusebijo pasakojimo iš *Bažnyčios istorijos* III knygos ištraukas (originalo tekstą ir vertimą), kurioje cituojama Papijo veikalo įžanga ir apibūdinami pastarojo šaltiniai (3.39.1–4, 7, 11, 14 = Norelli, fr. 5)⁵, vėliau aptarsime šių fragmentų turinį:

Eusebii Pamphili *Historia Ecclesiastica* (toliau: Eus. HE)⁶

3.39.1. Τοῦ δὲ Παπίας συγγράμματα πέντε τὸν ἀριθμὸν φέρεται, ἃ καὶ ἐπιέγραπται Λογίων κυριακῶν ἐξηγήσεως. τούτων καὶ Εἰρηναῖος ὡς μόνον αὐτῶ γραφέντων μνημονεύει, ὡδέ πως λέγων· “ταῦτα δὲ καὶ Παπίας ὁ Ἰωάννου μὲν ἀκουστής, Πολυκάρπου δὲ ἐταῖρος γεγονώς, ἀρχαῖος ἀνὴρ, ἐγγράφως ἐπιμαρτυρεῖ ἐν τῇ τετάρτῃ τῶν ἑαυτοῦ βιβλίων. ἔστιν γὰρ αὐτῶ πέντε βιβλία συντεταγμένα”. 2. καὶ ὁ μὲν Εἰρηναῖος ταῦτα. αὐτὸς γε μὴν ὁ Παπίας κατὰ τὸ προοίμιον τῶν αὐτοῦ λόγων ἀκροατὴν μὲν καὶ αὐτόπτην οὐδαμῶς ἑαυτὸν γενέσθαι τῶν ἱερῶν ἀποστόλων ἐμφαίνει, παρειληφέναι δὲ τὰ τῆς πίστεως παρὰ τῶν ἐκείνοις γνωρίμων διδάσκει δι’ ὧν φησιν λέξεων· 3. “Οὐκ ὀκνήσω δέ σοι καὶ ὅσα ποτὲ παρὰ τῶν πρεσβυτέρων καλῶς ἔμαθον καὶ καλῶς ἐμνημόνευσα, συγκατατάξαι ταῖς ἐρμηνείαις, διαβεβαιούμενος ὑπὲρ αὐτῶν ἀληθειαν. οὐ γὰρ τοῖς τὰ πολλὰ λέγουσιν ἔχαιρον ὥσπερ οἱ πολλοί, ἀλλὰ τοῖς τἀληθῆ διδάσκουσιν, οὐδὲ τοῖς τὰς ἀλλοτρίας ἐντολάς μνημονεύουσιν, ἀλλὰ τοῖς τὰς παρὰ τοῦ κυρίου τῇ πίστει δεδομένας καὶ ἀπ’ αὐτῆς παραγινομένας τῆς ἀληθείας. 4. εἰ δὲ που καὶ παρηκολουθηκῶς τις τοῖς πρεσβυτέροις ἔλθοι, τοὺς τῶν πρεσβυτέρων ἀνέκρινον λόγους· τί Ἀνδρέας ἢ τί Πέτρος εἶπεν ἢ τί Φίλιππος ἢ τί Θωμᾶς ἢ Ἰάκωβος ἢ τί Ἰωάννης ἢ Ματθαῖος ἢ τις ἕτερος τῶν τοῦ κυρίου μαθητῶν, ἃ τε Ἀριστίων καὶ ὁ πρεσβύτερος Ἰωάννης, τοῦ κυρίου μαθηταί, λέγουσιν. οὐ γὰρ τὰ ἐκ τῶν βιβλίων τοσοῦτόν με ὠφελεῖν ὑπελάμβανον, ὅσον τὰ παρὰ ζώσης φωνῆς καὶ μενουσῆς.” [...]

7. καὶ ὁ νῦν δὲ ἡμῖν δηλούμενος Παπίας τοὺς μὲν τῶν ἀποστόλων λόγους παρὰ τῶν αὐτοῖς παρηκολουθηκότων ὁμολογεῖ παρειληφέναι, Ἀριστίωνος δὲ καὶ τοῦ πρεσβυτέρου Ἰωάννου αὐτήκοον ἑαυτὸν φησι γενέσθαι. ὀνομαστὶ γοῦν πολλάκις αὐτῶν μνημονεύσας, ἐν τοῖς αὐτοῦ συγγράμμασιν τίθησιν αὐτῶν παραδόσεις. [...] 11. καὶ ἄλλα δὲ ὁ αὐτὸς ὡς ἐκ παραδόσεως ἀγράφου εἰς αὐτὸν ἦκοντα παρατίθεται, ξένας τέ τινας παραβολὰς τοῦ σωτήρος καὶ διδασκαλίας αὐτοῦ καὶ τινα ἄλλα μυθικώτερα.

⁵ Jei nenurodyta kitaip, vertimas straipsnio autoriaus.

⁶ Eusebijo originalusis tekstas pateikiamas pagal: Eusebius von Caesarea, *Kirchengeschichte*, hrsg. von Eduard Schwartz, (ser. *Die Griechischen Christlichen Schriftsteller*, t. 9, 1–3), Leipzig: Hinrichs, 1914.

[...] 14. καὶ ἄλλας δὲ τῆ ἰδίᾳ γραφῆ παραδίδωσιν Ἀριστίωνος τοῦ πρὸσθεν δεδηλωμένου τῶν τοῦ κυρίου λόγων διηγήσεις καὶ τοῦ πρεσβυτέρου Ἰωάννου παραδόσεις, [...]

3.39.1. Papijas išleido penkių dalių veikalą, pavadintą *Viešpaties ištarimų aiškinimas*. Ireniejus ši mini kaip vienintelį jo parašytą, sakydamas: „Taip ir Papijas, Jono klausytojas bei buvęs Polikarpo beįdras, senybinis vyras, tai paliudijo raštu ketvirtoje savo knygoje, o yra jisai sudėjęs penkias knygas“ [Iren. *Adv. Haer.*, 5.33.4]. 2. Tai šitaip Ireniejus. O pats Papijas savo svarstymo įžangoje nesako buvęs kurio nors iš šventųjų apaštalų klausytojas, ar juos regėjęs, jis nurodo perėmęs tikėjimo dalykus iš juos pažinojusiųjų, sakydamas pažodžiui taip: 3. „Nedvejosiu, kita vertus, tau tvarkingai išguldyti drauge su aiškinimais to, ką iš senolių gerai išmokau ir ką gerai įsidėjau į atmintį, nes esu įsitikinęs viso to teisingumu. Mat ne daug kalbančiais mėgavausi, kaip kad dauguma, bet tik mokančiais tiesos, ir ne tais, kurie primindavo svetimus prisakymus, bet tik tais, kurie [primindavo] Viešpaties duotus tikėjimui ir ateinančius nuo pačios Tiesos. 4. Tad, kai atvykdavo kas nors artimas senoliams, teiraudavausi apie senolių žodžius: ką [anot senolių] yra sakęs Andriejus, ką Petras, o ką Pilypas, ką Tomas ar Jokūbas, ką gi Jonas ar Matas, ar kuris kitas iš Viešpaties mokinių, taip pat ką saką Aristionas arba senolis Jonas, Viešpaties mokiniai. Mat man atrodė, jog tai, kas gaunama iš knygų, neduos tiek naudos, kaip tai, kas ateina iš gyvo ir pasiliekančio balso“. [...]

7. Mūsų aptariamasis Papijas pripažįsta apaštalų žodžius perėmęs iš jų sekėjų ir nurodo patsai klausęs Aristiono ir senolio Jono. Mat šiuodu jis dažnai mini vardu ir savo veikale išdėsto jų padavimus. [...] 11. Taip pat jis pateikia iš nerašyto padavimo dar ir kitų jį pasiekusių nežinomų [/keistų?] Viešpaties palyginimų, jo pamokymų ir keletą kitų labiau pasakiškų dalykų. [...] 14. Ir savo paties rašinyje perduoda anksčiau minėtojo Aristiono pasakojimus apie Viešpaties žodžius ir senolio Jono padavimus [...].

Veikalo pavadinimas. Apie patį Papijo veikalą (jo žanrą, turinį, hermeneutinę strategiją) informacija labai menka. Antraštė, kaip ir analogiškais antiikinės literatūros atvejais, tampa svarbiu veikalo turinio šaltiniu. Tyrinėtojai nesutaria, ką tiksliai reiškia abu veikalo įvardijimo sandai.

Pirmasis pavadinimo dėmuo (τὰ λόγια κυριακά; originale gen. pl. λογίων κυριακῶν) gali būti suprantamas dvejopai. Klasikinėje ir vėlesnėje graikų kalboje λόγιον (paprastai pl. λόγια) pagrindinė reikšmė yra *oracle, esp. one preserved from antiquity* (LSJ), Filono Aleksandriečio raštijoje tai reiškia dieviškos kilmės pasakymą arba nurodymą; bendrinė reikšmė „pasakymas, posakis“ yra itin reta (LSJ s.v.⁷). Kitaip tariant, λόγιον – tai „trumpas pasa-

⁷ Plg. Franco Montanari, *Vocabolario della lingua greca*, seconda edizione, Torino: Loescher, 2004, s.v.: *oracolo, predizione; insegnamento divino, parola divina*.

kymas, ateinantis nuo dievybės; šia prasme jį perima graikiškoji Biblija⁸. Reikia pripažinti, kad naujausioje Septuagintos leksikografijoje⁹ esama subtilesnės semantinės diferenciacijos: λόγιον aiškinamas ne tik kaip *oracle*, bet ir kaip *that which is said by way of instruction* (su nuoroda *Ist* 33, 9; *Iz* 5, 24; *Ps* 147, 4). Vis dėlto ir šiais atvejais kalbama apie Dievo žodį. Neabejotinai bendrine „pasakymo“ reikšme Senajame Testamente λόγιον pavartojamas itin retai (plg. *Ps* 18, 15: καὶ ἔσονται εἰς εὐδοκίαν τὰ λόγια τοῦ στόματός μου). Klemensas Romietis λόγια sutaptina su Šventuoju Raštu (= Senuoju Testamentu) ir ragina „išžiūrėti į Dievo ištarmes“ (*Cor.*, I 53.1: ἐγκεκύφατε εἰς τὰ λόγια τοῦ θεοῦ). Verčiant Papiją kartais pasirenkamas neutralus, tačiau, kaip matome, leksikografiškai mažai pagrįstas λόγια vertimas „pasakymai“ (*sayings*)¹⁰. Papijo veikalo antraštėje sakralinę semantiką sustiprina λόγια pažyminsys κυριακά, tad neutralus vertimas čia tikrai nebūtų adekvatus. Nėra abejonių, kad antraštės vertimas *Viešpaties ištarmių aiškinimas* tiksliau atspindi ypatingą Jėzaus pasakymų, tiek perduotų žodžiu, tiek užrašytų, reikšmę II a. pradžioje. „Viešpaties ištarmės“ jau akivaizdžiai suvokiamos kaip turinčios statusą, tolygų Senajam Testamentui.

Sudėtingesnis klausimas, ar τὰ λόγια κυριακά apima tik Viešpaties „ištarmes / pasakymus“, ar ir pasakojimus apie Jėzaus gyvenimą ir darbus. Tai, kaip apibrėžiama λόγια prasmė, lemia ir kaip bus interpretuojamos žinutės apie Morkaus, o ypač Mato, veikalus.

Nuomonė, kad Papijo λόγια κυριακά aprėpia ne tik „ištarmes“, bet ir istorijas apie Jėzaus gyvenimo įvykius, grindžiama keliais argumentais. Paminėsime svarbiausius:

- Papijo vartojamas pažyminsys κυριακά parodąs, kad Jėzus logijoje esąs „ne subjektas, bet objektas“, t. y. sureikšminamas skirtumas tarp daiktavardinio logijų apibūdinimo τοῦ κυρίου (Polikarpas; žr. žemiau) ir būdvardinio κυριακά (Papijas) – esą pirmu atveju nurodomas pasakymo subjektas („Viešpaties pasakytos ištarmės“), antru – objektas („ištarmės, liečiančios Viešpatį“)¹¹;
- turimų negausių fragmentų ir liudijimų peržvalga rodo, kad Papijas pasakoja ir įvairias istorijas (pvz., pasakojimo apie moterį svetimautoją kitą versiją, negu *Jn* 8, 1–11 – Eus. *HE*, 3.39.17);

⁸ Enrico Norelli, *Papia di Hierapolis*, p. 60.

⁹ Takamitsu Muraoka, *A Greek-English Lexicon of the Septuagint*, Louvain–Paris–Walpole, MA: Peeters, 2009, p. 433.

¹⁰ Plg. Bart D. Ehrman, *The Apostolic Fathers*, p. 97; Michael W. Holmes, *The Apostolic Fathers*, p. 38, bet p. 311; kalbant apie Mato evangeliją, jau sakoma *oracles*.

¹¹ Ulrich H. J. Körtner, „Papiasfragmente“, p. 177.

– tolesnėje Eusebijo citatoje (3.39.15, žr. žemiau) rašydamas apie *Evangelijos pagal Morkų* kilmę, Papijas „tai, kas [Viešpaties] kalbėta ir kas daryta“ ἢ λεχθέντα ἢ πραχθέντα vartojaš sinonimiškai su λόγια.

Versija, kad Papijo λόγια apima ir naracinę medžiagą, yra sulaukusi svarios kritikos. Štai pagrindinės jos mintys:

– radikalią perskyrą tarp λόγια apibūdinimų κυριακά ir τοῦ κυρίου tenka atmesti dėl spekuliatyvaus jos pobūdžio, nes nepateikiama jokių neabejotinų šią perskyrą pagrindžiančių tos pat epochos pavyzdžių ar rimtų gramatinių argumentų. Maža to, savo apžvalgoje apie Papiją Eusebijas teigia, kad Papijas pateikęs Aristiono žinias apie „Viešpaties žodžius“ (τῶν τοῦ κυρίου λόγων διηγήσεις – 3.39.14), beveik neabejotinai vartodamas tai kaip sinoniminį posakį frazei λόγια κυριακά. Nors negalime būti visai tikri, kad toks pasakymas pažodžiui cituojamas iš Papijo teksto, tačiau bent jau galime teigti, jog pats Eusebijas nematė skirtumo tarp abiejų pasakymų;

– Eusebijas ir kiti autoriai iš tiesų mini Papijo veikale panaudotą naracinę medžiagą, tačiau ji yra labai įvairi tiek turinio, tiek žanro atžvilgiu, liečia nebūtinai tik Jėzaus darbus, o kai kada galbūt peržengia evangelijų chronologinius rėmus. Panašiausia, kad tos istorijos, gautos iš sakytinės tradicijos, panaudojamos kaip papildoma „aiškinimų“ medžiaga („ką gerai įsidėjau į atmintį, tvarkingai išguldėti drauge su aiškinimais“ – Eus. HE, III 39.3);

– platesnio aiškinimo (kad *logia* apima ir pasakojimus apie Jėzaus veiklą) šalininkai dažnai nurodo, jog sąvokų ἢ λεχθέντα, ἢ πραχθέντα ir λόγια vartosena fragmente, skirtame Morkaus evangelijai, veikiausiai esanti sinoniminė. Tai yra konkrečia prielaida grindžiama interpretacija. Iš tiesų tenka rinktis tarp dviejų interpretacinių strategijų: 1) atiduoti pirmenybę artimuose šaltiniuose pakankamai paliudytai semantikai (*logia* apima pirmiausia pasakymus, mokymą) ir fragmento apie Morkų duomenis interpretuoti jos šviesoje, ar 2) atvirkščiai – mėginti perinterpretuoti leksikografinę medžiagą taip, kad ji palaikytų įvardijimų ἢ λεχθέντα, ἢ πραχθέντα ir λόγια sinonimiškumą. Mums pagrįstesnis regis (1) pasirinkimas. Šiuo atveju Papijo pasakojimo plėtotę galim matyti taip: išlikusiame Papijo tekste iš pradžių akcentuojamas konkrečios *Morkaus* surašytos evangelijos turinys (ką Jėzus yra kalbėjęs ir daręs), o paskui dėmesys nukrypsta į *Petrą*, kaip Viešpaties ištarnių – to, kas yra paties Papijo knygos objektas, perteikėją. Papijas čia nuosaikiai, pateisindamas Petrą, išsako kritiką, esą jo skelbime apie Viešpatį trūkę tam tikros „tvarkos“, bet, nebeminėdamas *πραχθέντα*, mąsto apie tai, kas jam labiausiai rūpi – kalbų seką (žr. žemiau). Kitaip tariant, visą Petro skelbimo turinį įvardydamas vien λόγια, Papijas čia tiesiog pasinaudoja *pars pro toto* figūra.

Vis dėlto šioje diskusijoje, mums regisi, svarbiausias argumentas tas, kad λόγια vienalaikės (tegu ir negausios) krikščioniškosios vartosenos pozicijai negali būti aiškinama kaip „pasakojimai [apie Jėzų]“. Antai Klemen-

sas Romietis *Laiške korintiečiams* (apie 95 m.) ragindamas savo adresatus būti romius ir nuolankius pateikia septynių Jėzaus pasakymų (vienas jų neturi analogų evangelijose), seką. Ji apibendrinama pranašo Izaijo citata:

Cl. Rom. 1 Cor.¹²

13.3. φησιν γὰρ ὁ ἅγιος λόγος· 4. «Ἐπὶ τίνα ἐπιβλέψω, ἀλλ' ἢ ἐπὶ τὸν προῦν καὶ ἡσύχιον καὶ τρέμοντά μου τὰ λόγια;»
τὰ λόγια A : τοὺς λόγους H (=LXX)

13.3. „Sako gi šventasis žodis: 4. *Į ką pažvelgsiu, jei ne į švelnų ir romų, ir virpantį nuo mano ištarmių* [Iz 66, 2].“

Akivaizdu, kad Septuagintos citatoje originalo *mano žodžių* pakeisdamas į *mano ištarmių*, Klemensas Romietis τὰ λόγια įvardija aukščiau surašytus Viešpaties pasakymus, jokios nuorodos į galimą ἢ προαχθέντα čia nesama. Netrukus Smirnos vyskupas Polikarpas, Papijo „beñdras“, savo *Laiške filipiečiams* (tikėtina, kad parašytame netrukus po Ignoto Antiochiečio kankinystės¹³, apie 110 m. – maždaug tada, kaip ir Papijo veikalas) rašo:

Ignat. *Ad Phil.*¹⁴

7.1. [...] καὶ ὅς ἂν μεθοδεύῃ τὰ λόγια τοῦ κυρίου πρὸς τὰς ἰδίας ἐπιθυμίας καὶ λέγῃ μῆτε ἀνάστασιν μῆτε κρίσιν, οὗτος πρωτότοκός ἐστι τοῦ σατανᾶ.

7.1. „Kas perkreipia Viešpaties ištarmes pagal savo geismus ir sako nesant nei prisikėlimo, nei teismo, tas yra šėtono pirmgimis.“

Ši Polikarpo frazė irgi gali būti interpretuojama tik kaip tiesioginė nuoroda į Jėzaus žodžius (priešinga nuomonė čia kartais siūlo ne tiek argumentus, kiek savotišką užsikirtimą: „bet ir šiuo atveju negalima atmesti platesnės nuorodos į krikščioniškąjį mokymą“¹⁵). Beje, μεθοδεύω čia, matyt, reikia suprasti kaip nuorodą į oponentų aiškinimo strategijas, padedančias Viešpaties ištarmes interpretuoti kitaip, negu jos suprantamos pagrindinėje krikščioniškojo mokymo linijoje, kuriai atstovauja Polikarpas. Polikarpo oponentai daro iš esmės tą patį, ką ir Papijas. Ir pastarasis, ir pirmieji aiškina Viešpaties ištarmes, tik iš skirtingų pozicijų. Stiprėjančią „aiškinimo“ svarbą poapaštalinėje krikščionybėje liudija garsiosios nekanoninės *Tomo evangelijos* (II a. pr.?), sudarytos iš prisikėlusio Jėzaus pasakymų, įžanginė dalis (log. 1):

¹² Graikiškas tekstas iš: Bart D. Ehrman, *The Apostolic Fathers*, t. 1.

¹³ Michael W. Holmes, *op. cit.*, p. 276.

¹⁴ Graikiškas tekstas iš: Bart D. Ehrman, *op. cit.*, t. 1.

¹⁵ Enrico Norelli, *op. cit.*, p. 61, išn. 11.

Papyrus Oxryrhynchus 654.1–5¹⁶

οἴτοι οἱ {οἱ} λόγοι οἱ [ἀπόκριφοι οὗς ἐλά-]
 λησεν Ἰη(σοῦ)ς ὁ ζῶν κ[αὶ ἔγραψεν Ἰούδα ὁ]
 καὶ Θωμᾶ. Καὶ εἶπεν· [ὅς ἂν τὴν ἐρμηνεί-]
 αν τῶν λόγων τούτ[ων εὖρη θανάτου]
 οὐ μὴ γέυσηται.

Štai paslėptieji žodžiai, kuriuos kalbėjo gyvasis Jėzus ir kuriuos surašė Judas (kitaip Tomas). Ir [Jėzus] kalbėjo: „Kas atras šitų žodžių aiškinimą – neragaus mirties“.

Po antraštės einantis pasakymas priskirtinas „gyvajam [t. y. prisikėlusiam] Jėzui“, atspindi naują krikščioniškųjų bendruomenių situaciją. Ji ypač išryškėja palyginus su labai panašiu posakiu *Jn* 8, 52 (plg. 51). *Evangelijoje pagal Joną* skaitome: „Jei kas laikysis mano žodžio (τὸν λόγον μου τηρήσῃ), neragaus mirties per amžius“ (J). Veiksmažodis τηρέω šioje Jėzaus ištarmėje gali būti suprantamas iškart abiem prasmėm¹⁷: tiek kaip ‘vykdyti, praktikuoti’ („laikytis“), tiek kaip ‘sergėti, išlaikyti nepažeistą’¹⁸. *Tomo evangelijoje* pateikiamo posakio redakcija atspindi poslinkį ankstyvojoje krikščionių bendruomenėje nuo Jėzaus žodžių ‘sergėjimo’ prie ‘aiškinimo’ (ἐρμηνεία, Papijas šį žodį pavartoja *HE*, III 39.3). Šį poslinkį paakino hermeneutinė krizė, bekylanti, kai į amžinybę iškeliaujant antrai krikščionių kartai pamažu nyko tiesiogine patirtimi paremta interpretacinė institucija („nuo pradžios savo akimis mačiusieji“, plg. *Lk* 1, 2), galinti tarti galutinį žodį diskusijoje dėl Jėzaus mokymo tikrosios prasmės. Panašu, kad Papijo veikalas buvo paremtas panašaus žanro, kaip *Tomo evangelija*, rinkiniu, kurio logijas autorius aiškino.

Abi pasakymo „Viešpaties ištarmės“ interpretacijos remiasi solidžiais argumentais. Mums regisi, kad antroji interpretacija (sąvoka „ištarmės“ apima tik Jėzaus pasakymus) yra patikimesnė. Antra vertus, labai tikėtina, kad kai kurie pasakymai galėjo būti pateikti su minimaliu naraciniu rėmu, nors jokiū būdu neprilygstančiu išplėtotoms evangelijų istorijoms¹⁹.

¹⁶ Graikiškas tekstas pagal: Bentley Laiton (ed.), *Nag Hammadi Codex II, 2–7 together with XIII, 2**, *Brit. Lib. Or.* 4926(1), and *P.OXY.* 1, 654, 655, t. 1: *Gospel according to Thomas, Gospel according to Philip, Hypostasis of the Archons*, Leiden: Brill, 1989, p. 113.

¹⁷ Rudolf Schnackenburg, *The Gospel according to St. John*, London: Burns & Oates, t. 1–3, 1968–1982; t. 2, p. 219.

¹⁸ Walter Bauer, Frederick W. Danker (ed.), *A Greek-English Lexicon of the New Testament and Other Early Christian Literature*, 3d ed., Chicago: University of Chicago Press, 2000, s.v.

¹⁹ Armin Daniel Baum, „Papias als Kommentator evangelischer Aussprüche Jesu. Erwägungen zur Art seines Werkes“, in: *Novum Testamentum*, Leiden, 1996, t. 38, p. 257–276.

Antras pavadinimo dėmuo ἐξηγήσεως Eusebijo pateiktas kilmininko linksniu. Taip yra dėl to, kad visame pavadinime buvo nurodytas knygų skaičius: *Viešpaties ištarmių aiškinimo penkios knygos* (πέντε βιβλία). Tyrinėtojų nuomonės išsiskiria dėl žodžio ἐξήγησις reikšmės. Šis daiktavardis gali reikšti arba ‘pasakojimą’ (*statement, narrative*), arba ‘aiškinimą’ (*explanation, interpretation*) (LSJ). Abiem reikšmėm jis pavartojamas ir knygų įvardijimuose: pirmu atveju [Herodoto] Homero biografija kai kuriuose rankraščiuose vadinama Ἐξήγησις περὶ τῆς τοῦ Ὀμήρου γενέσιος καὶ βιοτῆς (*Pasakojimas apie Homero kilmę ir gyvenimą*, 50–150 m. po Kr.). Antra reikšme ἐξήγησις pavartotas Zenonui Elėjiečiui (apie 490–430 pr. Kr.) priskirtos knygos Ἐξήγησις τῶν Ἐμπεδοκλέους (*Empedoklio aiškinimas*) (Soudas s.v.) ir Herakleidui Pontiečiui (390–310 pr. Kr.) priskirtų knygų Ἡρακλείτου ἐξηγήσεις δ (*Herakleito aiškinimų 4 knygos*) ir Πρὸς τὸν Δημόκριτον ἐξηγήσεις α (*Aiškinimų prieš Demokritą 1 knyga*) (Diog. L., 5.88) pavadinimuose. Gramatiko Dorotėjo Aškaloniečio rašinys pavadintas Ἐξήγησις τοῦ παρ’ Ὀμήρω κλισίου. Ši pavadinimą veikiausiai tiktų versti „Traktatas / svarstymas apie Homero žodį κλισίον“.

„Ištarmes“ laikant istorijomis apie Jėzų, ἐξήγησις būtų nuoseklu perteikti kaip „išdėstymą“, „pasakojimą“. Tačiau žvelgiant atsietai, argumentai už tokį vertimą gan menki. Sakoma, kad Eusebijas necituoja konkrečių Papijo „aiškinimų“, tačiau tai neįrodo nieko. Eusebijas apskritai pateikia tik kelis Hierapoliečio veikalo fragmentus – net negalime būti tikri, kad Bažnyčios istorikas turėjo po ranka visą *Viešpaties ištarmių aiškinimą*. Maža to, šaltiniuose yra išlikę tam tikrų aiškinimų nuotrupų (pvz., Norelli, fr. 13, 14, 16). Kiti argumentai iš viso vargu ar laikytini argumentais. Antai Ulrichas H. J. Körtneris autoritetingoje Eusebijo apžvalgoje stebinamai išvelgia diηγῆσις ir ἐξήγησις sinonimiškumą²⁰. Tačiau tai, kad Eusebijas šias sąvokas vartoja tikrai sinonimiškai, vargu ar įmanoma įrodyti. Priėmus prielaidą, kad ἐξήγησις Papijo veikalo pavadinime suprastinas kaip „pasakojimas“, nepaprastai sunku nusakyti, kokio žanro kūrinį Papijas turėtų būti parašęs; mat neabejotina, kad pastarasis, ne taip kaip Pseudo-Herodotas, nė neketino išdėstyti Jėzaus gyvenimo. Ne veltui vienam vokiečių mokslininkui, itin ginančiam ἐξήγησις ir diηγῆσις sinonimiškumą, Papijo veikalą teko įvardyti pasitelkus nepakartojamą vokišką įmantrumą: *Auslegende Darstellung von Jesusgeschichten*²¹.

²⁰ Ulrich H. J. Körtner, „Papiasfragmente“, p. 178.

²¹ *Ibid.*; plg. Ulrich H. J. Körtner, *Papias von Hierapolis*, (ser. *Forschungen zur Religion und Literatur des Alten und Neuen Testaments*, 133), Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1983, p. 162–163.

Kad ir kokie skurdūs būtų duomenys apie aptariamojo kūrinio pobūdį, išlikusiame įžangos fragmente esama svarbios nuorodos. Nežinomam savo dedikatuvi Papijas rašo: „Nedvejosiu, kita vertus, tau tvarkingai išguldyti drauge su aiškinimais (συγκατατάξαι ταῖς ἐρμηνεύαις) to, ką iš senolių gerai išmokau ir ką gerai įsidėjau į atmintį, nes esu įsitikinęs viso to teisingumu“ (HE, 3.39.3). Ši frazė atskleidžia net keletą esminių dalykų. Autorius savo žanrą čia vadina ἐρμηνεία. Šis žodis, tegu irgi ne vienprasmis, čia tikrai nereiškia ‘pasakojimo’ (*narrative*), esamame kontekste tiksliausiai jį perteikia ‘aiškinimai’. Frazės pabaigą galima versti „išguldyti drauge su aiškinimais“²² arba „įterpti į aiškinimus“²³, bet abiem atvejais kalbame apie du skirtingos prigimties dalykus – aiškinimus ir iš „senolių“ (apie juos žr. žemiau) „gyvojo žodžio“ perimtas žinias.

Apibendrinant galima pasakyti, kad ir po šiuolaikinių tyrimų iš esmės tebėra priimtinas Jeronimo (ir Rufino) pateiktas Papijo antraštės vertimas *Explanatio sermonum Domini* (Hier. *de viris ill.* 18 = Norelli, fr. 7)²⁴. Taip suprastas Papijo veikalo pavadinimas nuskamba tarsi Didžiosios Bažnyčios atsakas į Tomo evangelijoje užfiksuotą kvietimą „atrasti šitų žodžių aiškinimą“.

Kelios pastabos apie Papijo įžangą. Papijo citatos pirmame sakinyje esantis δέ rodo, kad įžanga cituojama ne nuo pradžios. Nors pradinės dalies jau nebeturime, šis supriešinimas dalelyte δέ („antra vertus“) leidžia daryti labai patikimą išvadą, kad pirmiau kalbėta apie patį aiškinimo objektą, be abejo, „Viešpaties ištarmės“. Jos skiriasi nuo senolių padavimo ypač tuo, kad padavimas buvo sakytinis, o „ištarmės“ turėjo būti gautos kitu būdu – remdamiesi kontekstu ir logika turime joms pripažinti *rašytinį* pavidalą. Veikiausiai tai Jėzaus pasakymai, paimti iš Morkaus ir kažkokios graikiškos Mato versijos.

Hierapolio vyskupas mini atvykstančius asmenis, kuriuos klausinėdavo apie apaštalų mokymą (ir jų gyvenimą). Pats jis galėjo būti ir nedaug keliavęs, tačiau Hierapolis buvo dviejų didžiųjų kelių sankryžoje – vieno iš rytų į vakarus (tarp Sirijos Antiochijos ir Efezo), kito – iš pietryčių į šiaurės vakarus (tarp Atalijos Pamfilijoje ir Smirnos). Per jį traukdavo daug žmo-

²² Armin Daniel Baum, *op. cit.*, p. 270–271; Richard Bauckham, „Papias and the Gospels“, 2012, p. 11, in: <http://austingrad.edu/images/SBL/Papias%20and%20the%20gospels.pdf>.

²³ Enrico Norelli, *op. cit.*, p. 251.

²⁴ Plg. Armin Daniel Baum, „Papias als Kommentator“, p. 276.

nių įvairiais reikalais, be abejonės, ir klajojančių krikščionių mokytojų (žr. žemiau).

„Aiškinimo“ įžangoje išvardijamos keturios asmenų grupės:

- atvykėliai, artimi senoliams;
- su Viešpaties mokiniais bendravę senoliai;
- Viešpaties mokiniai Andriejus, Petras, Pilypas, Tomas, Jokūbas, Jonas, Matas;
- Aristionas ir senolis Jonas, taip pat Viešpaties mokiniai.

Pamėginkime peržvelgti šias grupes ir su jomis susijusią problematiką kaip tik šia tvarka.

Senoliams artimi asmenys nėra griežtąja, chronologine, prasme kita krikščionių karta negu senoliai. Jie gali būti ir jaunesni, tačiau vienalaikiai senolių aplinkos žmonės. Svarbiausias jų skirtumas nuo pastarųjų – ne amžiaus / kartos, bet statuso. Tikėtinausia, kad jie yra klajojantys mokytojai, panašūs į tuos, kurie minimi *Didachėje* (11–13). Dar 1973 m. Gerdas Theissenas šaltiniuose įvairiai vadinamus per kaimus ir miestelius traukiančius Evangelijos skelbėjus identifikavo kaip logijų tradicijos perdavėjus²⁵. Negalima atmesti, kad ši grupė apima ir keliaujančius bendratikius amatininkus; nuostatai kaip juos priimti taip pat pateikti *Didachėje*.

Senoliai, nepaisant jų išskirtinės įtakos I a. pabaigoje Mažosios Azijos bendruomenėse, o per jas ir visoje Didžiojoje Bažnyčioje, tebelieka gan mįslinga grupė. Pabirų užuominų apie juos galime rasti ypač Ireniejaus, Klemeno Aleksandriečio ir Hipolito raštuose. Atitinkamas graikiškas žodis *πρεσβύτερος* Naujajame Testamente vartojamas keliomis pagrindinėmis reikšmėmis²⁶:

1. Palestinoje: a) žydų pasaulietinės aukštuomenės narys, skiriant nuo aukštųjų kunigų grupės sinedrione, b) sinagogos vyresnysis, c) religinės tradicijos šaltinis (*Mt* 15, 2: *διὰ τί οἱ μαθηταί σου παραβαίνουσιν τὴν παράδοσιν τῶν πρεσβυτέρων*; plg. *Mk* 7, 3.5) arba Senojo Testamento laikų tikėjimo protėvis / pirmtakas (*Hebr* 11, 2: *ἐν ταύτῃ γὰρ ἐμαρτυρήθησαν οἱ πρεσβύτεροι*).
2. Ankstyvosiose krikščionių bendruomenėse – įvairaus statuso vadovai (lietuviškuose NT vertimuose – paprastai „vyresnieji“): a) pirmykštės Jeruzalės

²⁵ Gerd Theissen, „The wandering radicals: Lights shed by the sociology of literature on the early transmission of Jesus sayings“, in: *Social-Scientific Approaches to New Testament Interpretation*, ed. by David G. Horell, Edinburgh: T&T Clark, 1999, p. 93–120.

²⁶ Plg. J. Rohde, *πρεσβύτερος*, in: *Exegetisches Wörterbuch zum Neuen Testament*, hrsg. von Horst Balz und Gerhard Schneider, t. 3, Stuttgart u.a.: Verlag W. Kohlhammer, 1983, p. 356–359.

bendruomenės vadovai šalia apaštalų (*Apd* 15, 2 ir t.), b) naujai įsteigtų bendruomenių vadovai, paskirti apaštalų (*Apd* 14, 23 ir kt.), arba jau susiformavusios presbiterių institucijos atstovai (*1 Pt* 5, 1 ir t.; *Tit* 1, 5).

3. „Apaštališkosios tradicijos nešėjo ir perteikėjo garbės vardas“, randamas 2/3 *Jn*.

4. Galiausiai – vyresnio amžiaus žmogus (*Apd* 2, 17b; *1 Tim* 5, 1).

5. Šalia šių figūrų regime dvidešimt keturis *Aprėškimo Jonui* „vyresniusius“, dalyvaujančius dangaus liturgijoje prie Dievo sosto (*Apr* 4, 10; 5, 6–14; 7, 11–17; 11, 16–18; 14, 3; 19, 4).

Pradžiai reikia atriboti 2.b reikšmę. Papijo minimi „presbiteriai“ gyvuoja lygia greta su instituciniais presbiteriais. Papijo „senoliai“ – autoritetingi, jau pagyvenę asmenys – tikėjimo tradicijos šaltiniai ir sergėtojai, ankstesnės, antrosios, krikščionių kartos atstovai, suvokiami kaip apaštalų mokiniai. Kiek galima spręsti, tai specifinis Mažosios Azijos bažnyčių reiškinys. Tikėtina, kad didžioji jų dalis atsikėlė iš Palestinos į Mažosios Azijos miestus (minimi Efezas ir Smirna) per katastrofiškąją Judėjos karą (66–73 m.), ypač po Jeruzalės išgriovimo 70 m. Jau tuo metu dauguma jų buvo nebe jauni žmonės, o kai kurie galėjo būti buvę Jeruzalės bendruomenės vadovai ar jų įpėdiniai tremtyje (plg. reikšmę 2.a). Šiai atvykėlių grupei veikiauusiai priklausė ir Papijo išvien minimi Jonas bei Aristionas²⁷. Senolių tikėjimo kraitis tapo proto-ortodoksijos kriterijumi. Antai Ireniejus į ereziją nuklydusį jaunystės bičiulį perspėja: „tokių teiginių tau neperdavė prieš mus buvusieji senoliai, kurie nuolat susieidavo su apaštalais“ (*ep. ad Flor. apud Eus. HE*, 5.20.4: ταῦτα τὰ δόγματα οἱ πρὸ ἡμῶν πρεσβύτεροι, οἱ καὶ τοῖς ἀποστόλοις συμφοιτήσαντες, οὐ παρέδωκάν σοι). Tarp jų ypatinga vieta teko Smirnos vyskupui Polikarpui (apie 70–155/156 m.) – jis minimas kaip „palaimintasis ir apaštališkasis senolis“ (*ep. ad Flor. apud Eus. HE*, 5.20.7: ὁ μακάριος καὶ ἀποστολικὸς πρεσβύτερος), „apaštališkasis mokytojas“ (*Mart. Pol.*, 16.2: διδάσκαλος ἀποστολικός). Regis, panašų prestižą ir titulą Mažajoje Azijoje kur ne kur dar išlaikė artimiausi senolių mokiniai, antai Hipolitas, rašydamas knygą, nukreiptą prieš eretiką Noetą, veikusį II a. pabaigoje Smirnoje, dar mini ten tikėjimo grynumą sergėjusią grupę, kurią sudarė „palaimintieji senoliai“ (*contra Noetum*, 1.4–7). Su Mažosios Azijos tradicija glaudžiai susijęs *Apokalipsės* autorius, vaizduodamas idealias dangiškųjų „senolių“ figūras galbūt norėjo išaukštinti sau artimų bendruomenių mokytojus ir tikėjimo tėvus.

Senoliai tiesiogiai prisidėjo prie besikuriančios Didžiosios Bažnyčios tapatybės palaikymo pereinamuoju laikotarpiu, po apaštalų ir kitų tiesioginių

²⁷ Ulrich H. J. Körtner, „Papiasfragmente“, p. 182.

Jėzaus mokinių mirties. Jų pasakojimais apie apaštalus bei šių mokymą rėmėsi ir Papijas, rašydamas savo veikalą. Dalį šių žinių jis gavo netiesiogiai, veikiausiai iš minėtų klajojančių mokytojų: „kai atvykdavo kas nors artimas senoliams, teiraudavausi apie senolių žodžius: ką [anot senolių] yra sakęs Andriejus“ (verčiame pagal interpretaciją, be kitų palaikomo Bauckhamo²⁸; pagal kitą galimą teksto interpretaciją senoliai ir apaštalai mažiau pagrįstai sutapatunami). Antra vertus, su senoliais Papijas yra bendravęs ir asmeniškai („ką iš senolių gerai išmokau“). Tarp pastarųjų, Ireniejaus liudijimu, buvęs ir Polikarpas; būdamas Papijo bendraamžis, 'senolio' titulą Polikarpas pelnė veikiau II a. pradžioje.

Viešpaties mokiniai evangelijose paprastai vadinami Dvylika, apaštalais, o jų mokymas yra pagrindinis tradicijos šaltinis ir turinys. Išvardyti apaštalai jau mirę tais laikais, kai Papijas susitikinėja su senoliais ir keliaujančiais mokytojais. Ypatingą vietą Papijo sąrašė užima „senolis“ Jonas, tuo pat metu turintis ir „Viešpaties mokinio“ statusą (žr. žemiau).

Aristionas ir Jonas – Viešpaties mokiniai, gyvenę Papijo laikais (kalbant apie juos vartojamas esamasis laikas – λέγουσιν). Juos Papijas pažinojo asmeniškai, o ne tik žinojo iš pasakojimų. Kai kurie tyrinėtojai tai neigia, kadangi Papijas to nepaminęs savo įžangoje²⁹. Nereikia pamiršti, kad viso įžangos teksto, kaip jau sakyta, neturime – necituojama nei jos pradinė dalis, nei pabaiga, todėl neįmanoma argumentuoti tuo, ko Papijas joje esą nepaminėjęs. Tuo tarpu Ireniejus *expressis verbis* sako, kad Papijas buvęs „Jono klausytojas“, o Eusebijas, pasiremdamas paties Papijo žodžiais (φησι, HE, 3.39.7) teigia, jog pastarasis asmeniškai klausėsis ir Jono, ir Aristiono.

Apie *Aristioną* (rankr. var. 'Aristonas') nežinome nieko tikro, esama tik tam tikrų pėdsakų vėlesniuose raštuose. Usuardo *Martirologe* (prieš 875 m.) sakoma: „Tą pačią [vasario 22 d.] palaimintojo Papijo Hierapoliečio [minėjimas] [...]. Taip pat šventojo Aristiono, kuris buvo vienas iš septyniasdešimt dviejų Kristaus mokinių“ (PG 123, col. 785–786A); panašiai, tik prie spalio 17 d., rašoma ir kiek ankstesniame Adono Vjeniečio *Martirologe* (*Item beati Aristionis qui fuit unus de septuaginta Christi discipulis*; PG, 123, col. 380A). Vargu ar šie ankstyvųjų Viduramžių autoriai turėjo mums nežinomų šaltinių.

²⁸ Richard Bauckham, *Jesus and Eyewitnesses: The Gospels as Eyewitness Testimony*, Grand Rapids – Cambridge: Eerdmans, 2006, p. 15–16.

²⁹ *Ibid.*, p. 19.

Tikėtinausia, kad jų įrašai sukurti remiantis Eusebiju. Apie 380 m. veikiausiai Sirijoje sudarytuose *Apaštališkuosiuose nuostatuose* Arist(i)onas minimas kaip pirmas ir trečias apaštalo Petro paskirtas Smirnos bažnyčios vyskupas (*Const. ap.*, 7.46.8). Viename armėniškame 989 m. evangelijų nuoraše „presbiteriui Arist(i)onui“ priskirta *Evangelijos pagal Morkų* ilgoji pabaiga (*Mk* 16, 9–20). Kai kurių senolių tradicijos elementų ir šio evangelijos teksto paralelės iš tikro leidžia susieti *Mk* 16, 9–20 su senolių aplinka³⁰. Informacija apie Aristiono autorystę gerai dera ir su žiniomis apie senolių dėmesį Morkaus veikalo kilmei (žr. žemiau), tačiau daryti galutinę išvadą apie šios pastabos patikimumą duomenų nepakanka.

Jonas – daug problemiškesnė figūra jau tuo, kad šalia „Viešpaties mokinio“ jis turi ir „senolio“ titulą, siejantį su 2 ir 3 *Jono laišku* autoriumi. Nemažai tyrinėtojų (drauge su Eusebiju) šį Joną laiko kitu asmeniu, negu apaštalas Jonas, Zebediejaus sūnus, bet Jėzaus mokiniu, nepriklausiusiu Dvylikos rateliui³¹. Šis Jonas buvo ir Polikarpo Smirniečio mokytojas, savo ruožtu Polikarpo asmuo ir jo pasakojimai apie Joną įsirežė į atmintį Ireniejui. Taip senolio Jono liudijimas dviem skirtingais keliais pasiekia II a. po Kr.

Papijo žinios apie evangelijas pagal Morkų ir pagal Matą. Eusebijas išsaugojo Papijo *Aiškinimo* citatas apie dviejų (pagal Morkų ir pagal Matą) evangelijų kilmę ir pobūdį. Mokslininkų ginčijamasi, ar *Aiškinime* buvusios aptartos kitos dvi evangelijos. Kad ir kaip būtų, Eusebijas to nemini, nors išvardija kitus Papijo vartotus Naujojo Testamento tekstus. Čia pateikiame originalo tekstą ir vertimą:

Eus. *HE*

3.39.15. καὶ τοῦθ' ὁ πρεσβύτερος ἔλεγεν· Μάρκος μὲν ἐρμηνευτῆς Πέτρου γενόμενος, ὅσα ἐμνημόνευσεν, ἀκριβῶς ἔγραψεν, οὐ μέντοι τάξει τὰ ὑπὸ τοῦ κυρίου ἢ λεχθέντα ἢ πραχθέντα. οὔτε γὰρ ἤκουσεν τοῦ κυρίου οὔτε παρηκολούθησεν αὐτῷ, ὕστερον δὲ, ὡς ἔφην, Πέτρω· ὃς πρὸς τὰς χρείας ἐποιεῖτο τὰς διδασκαλίας, ἀλλ' οὐχ ὥσπερ σύνταξιν τῶν κυριακῶν ποιούμενος λογίων, ὥστε οὐδὲν ἤμαρτεν Μάρκος οὕτως ἕνια γράψας ὡς ἀπεμνημόσευσεν. ἐνὸς γὰρ ἐποίησατο πρόνοιαν, τοῦ μηδὲν ὧν ἤκουσεν παραλιπεῖν ἢ ψεύσασθαι τι ἐν αὐτοῖς. ταῦτα μὲν οὖν ἰστόρηται τῷ Παπίᾳ περὶ τοῦ Μάρκου· 16. περὶ δὲ τοῦ Ματθαίου ταῦτ' εἴρηται· Ματθαῖος μὲν

³⁰ Enrico Norelli, *op. cit.*, p. 274–275.

³¹ Iš naujo klausimą apie „senolio Jono“ tapatybę radikalčiai iškėlė Martin Hengel, *Die johanneische Frage*, Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1993.

οὖν Ἐβραῖδι διαλέκτῳ τὰ λόγια συνετάξατο, ἠρομήνευσεν δ' αὐτά, ὡς ἦν δυνατὸς ἕκαστος.

3.39.15. „Ir senolis taip pasakė: 'Morkus, buvęs Petro vertėju, rūpestingai, tačiau ne pagal tvarką, tiek, kiek atsiminė, surašė tai, kas Viešpaties kalbėta ir kas darėta. Mat jis nei girdėjo Viešpatį, nei jį lydėjo, bet vėliau, kaip esu sakęs, [lydė-jo] Petrą. Pastarasis dėstė mokymus pagal reikalą, o ne tvarkingai jungdamas Viešpaties ištarmes'. Tad Morkus nepadarė klaidos kai kuriuos dalykus surašydamas kaip atsiminė. Jis tik vieno žiūrėjo – kad nepraleistų nieko, ką buvo girdėjęs ir kad neįsibrautų į tai kokia netiesa.“ Štai taip Papijas pasakoja apie Morkų. 16. O apie Matą patyrė štai ką: „Matas hebrajų tarne surikiavo ištarmes, na, o vertė jas kiekvienas kaip įstengė“.

Kiek patikima ši Papijo perteikiama informacija? Jau minėjome, kad reikia skirti knygos rašymo datą ir metą, kai autorius rinko pirminę informaciją. Būtais laikas kalbant apie apaštalus (εἴπεν) leidžia manyti, kad pastarieji tuo metu jau buvo senokai mirę. Antra vertus, asmeniniai autoriaus kontaktai su „Viešpaties mokiniais“ Aristionu ir senoliu Jonu (*HE*, 3.39.7) galėjo megzti ne vėliau negu I a. paskutinį trečdalį. Rašant veikalą jų irgi nebebuvo tarp gyvųjų. Tad Papijo bendravimą su tradicijų perdavėjais reikėtų datuoti bent apie 90 m. Nuo evangelijų parašymo tuo metu tebuvo praėję apie du dešimtmečius, todėl į *Aiškinime* pateikiamas žinias apie evangelijų radimosi aplinkybes bei autorystę tenka žiūrėti itin rimtai.

Kitas svarbus dalykas – šiuose Papijo pasakojimuose nėra jokių legendinių elementų, tuo jie skiriasi, pavyzdžiui, nuo vėlesnio Muratori fragmento, kur *Evangelijos pagal Joną* kilmė siejama su antgamtiniu apreiskimu. „Senoliui“ priskiriami teiginiai nėra ir anekdotinio pobūdžio, jais nesiekama nei stebinti ar kitaip džiuginti klausytoją / skaitytoją, nei teikti moralinių pamokymą.

Papijo veikale nesama ir apologetinio polinkio stiprinti esamų evangelijų autoritetą apaštalų autoryste. Atvirkščiai – jis kuria tam tikrą distanciją, pabrėždamas sakytinės tradicijos kaip pirminio šaltinio reikšmę; justai ir kritinis požiūris į ankstyviausius krikščioniškus rašytinius tekstus (Morkaus atžvilgiu – dėl dėstymo tvarkos, Mato – dėl vertimų). Tas nuosaikus kritiškumas veikiausiai kyla iš pačių senolių, ar bent vieno jų – Jono nuostatos. Antai Klemenso Aleksandriečio užrašytoje tradicijoje (žr. toliau, *Eus. HE*, 6.14.6–7) Viešpaties mokinio Jono evangelija kaip „dvasinė“ priešinama sinoptinėms kaip „kūniškoms“. Šiame supriešime irgi justai kritinė gaida sinoptikų atžvilgiu, matyt, būdinga pagrindiniam Papijo informatoriui.

Papijas savo veikale pasakoja ir legendinių bei istoriškai nepatikimų da-

lykų, tačiau tai nepaneigia, kad jis perteikė ir patikimų žinių. Tą patį galime pasakyti ir apie Herodotą, ir apie Plutarčą, ir apie Viduramžių metraštininkus. Istorinio-kritinio mąstymo stoka nereiškia, kad autorius negeba fiksuoti to, kas tikra. Užduotis įvertinti ir viso šaltinio, ir jo paskirų dalių pobūdį, išskirti jame randamą tikėtiną informaciją, ją adekvačiai interpretuoti tenka jau šiuolaikiniam istorikui.

IRENIEJUS LIONIETIS

Ireniejaus³² gimimo datą galime nusakyti tik apytikriai. Minėtame laiške Florinui (*HE*, 5.20.4–8) Ireniejus prisimena savo vaikystę Azijoje ir bendravimą su Polikarpu Smirniečiu. Polikarpo kankinystė datuojama (tegu ir ne visuotiniu sutarimu) 155/156 m. Ireniejaus gimimo metai tegali būti spėjami – biografai nurodo maždaug 115, 130–135, net po 140 m.³³ Galimas daiktas, gimė pagonių šeimoje ir būdamas paauglys atsivertė į krikščionybę, bet šito tikrai pasakyti negalime. Kokiomis aplinkybėmis Ireniejus atsidūrė Galijoje (konkrečiai Lione), nėra žinoma. Istoriniai šaltiniai rodo, kad II a. ten būta stiprios emigrantų iš Mažosios Azijos bendruomenės. Ryšiai su gimtuoju kraštu nenutrūko ir vėliau. Maždaug 178 m., po Liono vyskupo Fotino kankinystės, Ireniejus tapo jo įpėdiniu, paskutinį kartą jis pasirodo tarp 189–199 m., įsiterpdamas į popiežiaus Viktoro ginčą su Mažosios Azijos vyskupais dėl Velykų šventimo datos. Spėjama, kad mirė kankinio mirtimi apie 202 m. Ireniejus turėjo pakankamą pasaulietinį išsilavinimą, rodė gerą retorinę kultūrą. Šventojo Rašto ir krikščioniškosios literatūros pažinimas liudija apie jo rimtas šių sričių studijas. Pagrindiniame veikale pateikta gnostinių teorijų kritika, dar neseniai traktuota gan skeptiškai, atradus originalių gnostinių tekstų, pasirodė esanti ne iš piršto laužta: Ireniejus palyginti adekvačiai perprato ir perteikė painias įvairių gnostikų doktrinas. Jo kūryba ženklina vienos epochos Bažnyčios istorijoje pabaigą ir kitos pradžia. Vadinant Ireniejų „dogmatikos pradininku“ „sakoma nė kiek ne perdaug“³⁴ – jis pateikia išsamią „tikėjimo taisyklę“, įtvirtina Keturių evangelijų kanoną, iškelia Romos vyskupo vaidmenį, pirmas mėgina

³² Yves-Marie Blanchard, *Aux sources du Canon, le témoignage d'Irénée*, Paris: Editions du Cerf, 1993; Denis Minns, *Irenaeus. An introduction*, 2 ed., London: T&T Clark, 2010; Eric Osborn, *Irenaeus of Lyons*, Cambridge: Cambridge University Press, 2001.

³³ Eric Osborn, *op. cit.*, p. 2.

³⁴ Hubertus R. Drobner, *Lehrbuch der Patrologie*, Frankfurt am Main: Peter Lang, 2004, p. 156.

suformuluoti nuoseklią krikščioniškąją antropologiją. Antra vertus, jis vis dar atsigręžęs į ankstesnę epochą, apaštalu mokymas jam dar nėra tik archeologinis radinys.

Pagrindiniai (ir išlikę) Ireniejaus veikalai – *Tariamo žinojimo susekimas ir paneigimas* (trumpiau vadinamas *Prieš erezijas*) bei *Apaštalu mokslo išdėstymas*. Jie parašyti graikiškai, tačiau išsaugoti vertimais (*Prieš erezijas* – lotyniškai, tačiau turime ir graikiško originalo fragmentų, o *Apaštalu mokslo išdėstymas* – armėniškai). *Prieš erezijas* baigta rašyti apie 180 m., *Išdėstymas* – kiek vėliau. Ireniejus žino ir cituoja Papiją, tačiau apeliuodamas į senolių tradiciją jis, regis, remiasi ir nuo Papijo nepriklausomu šaltiniu. Liono vyskupas remiasi senoliais, „kurie Azijoje susitikinėjo su Jonu, Viešpaties mokiniu [...]. Pastarasis liko su jais iki Trajano laikų. Maža to, kai kurie iš jų buvo matę ne vien Joną, bet ir kitus apaštalus“ (*Adv. haer.*, 2.22.5). Nelengvai išverčiamame ir interpretuojamame *Išdėstymo* tekste Ireniejus, aiškindamas Izaijo frazę „Jeigu neįtikėsite – nesuprasite“ (*Iz 7, 9* pagal graikiškąjį Septuagintos vertimą) pamini retrospektyvų senolių apibūdinimą – jie yra „apaštalu mokiniai“³⁵.

Expos.

3. Taigi kadangi tikėjimas padaro tikrove mūsų išganymą, būtina su dideliu dėmesiu stengtis įgyti tikrą tiesos supratimą. Tai tikėjimas visa tai mums parūpina, kaip perdavė mums senoliai, apaštalu mokiniai.

Ireniejus, gindamas Didžiojoje Bažnyčioje priimtą Keturių evangelijų kanoną, perduoda žinių apie evangelijų kilmę santrauką³⁶:

Adv. haer. (=Eus. *HE*, 5.8.2–4)

3.1.1. ὁ μὲν δὴ Ματθαῖος ἐν τοῖς Ἑβραίοις τῇ ἰδίᾳ αὐτῶν διαλέκτῳ καὶ γραφὴν ἐξήνεγκεν εὐαγγελίου τοῦ Πέτρου καὶ τοῦ Παύλου ἐν Ῥώμῃ εὐαγγελιζομένων καὶ θεμελιούντων τὴν ἐκκλησίαν· μετὰ δὲ τὴν τούτων ἔξοδον Μάρκος, ὁ μαθητὴς καὶ ἐρμηνευτὴς Πέτρου, καὶ αὐτὸς τὰ ὑπὸ Πέτρου κηρυσσόμενα ἐγγράφως ἡμῖν παραδέδωκεν· καὶ Λουκᾶς δέ, ὁ ἀκόλουθος Παύλου, τὸ ὑπ' ἐκείνου κηρυσσόμενον εὐαγγέλιον ἐν βίβλῳ κατέθετο. ἔπειτα Ἰωάννης, ὁ μαθητὴς τοῦ κυρίου, ὁ καὶ ἐπὶ τὸ στήθος αὐτοῦ ἀναπεσὼν, καὶ αὐτὸς ἐξέδωκεν τὸ εὐαγγέλιον, ἐν Ἐφέσῳ τῆς Ἀσίας διατρίβων.

3.1.1. Ita Mattheus in Hebraeis ipsorum lingua scripturam edidit Evangelii cum Petrus et Paulus Romae evangelizarent et fundarent Ecclesiam. Post vero

³⁵ Cituojama pagal itališką vertimą: Elio Perreto (trad.), Ireneo di Lione, *Epidieixis: antico catechismo degli adulti*, Città di Castello: borla, 1981, p. 67, išn. 16.

³⁶ Leidimas: Adelin Rousseau, Louis Doutreleau (ed.), Irénée de Lyon, *Contre les hérésies*, t. 1–5, (ser. *Sources chrétiennes*, 100, 152–153, 210–211, 263–264, 293–294), Paris: Editions du Cerf, 1965–1982.

excessum Marcus discipulus et interpres Petri et ipse quae a Petro annuntiata erant per scripta nobis tradidit, et Lucas autem sectator Pauli quod ab illo praedicabatur Evangelium in libro condidit. Postea et Johannes discipulus Domini qui et supra pectus ejus recumbebat et ipse edidit Evangelium Ephesi Asiae commorans.

3.1.1. Taigi Matas hebrajams jų kalba pateikė evangeliją rašytiniu pavidalu, Petru ir Pauliui evangelizuojant Romoje ir ten dedant pamatus Bažnyčiai. Po jų iškeliavimo ir Morkus, Petro mokinys bei vertėjas, tai, kas buvo Petro skelbta, raštu mums perdavė, o Lukas, Pauliaus palydovas, jo skelbiamą evangeliją į knygą sudėjo. Galiausiai Jonas, Viešpaties mokinys, kuris ilsėjosi ant jo krūtinės, gyvendamas Azijos Efeze, irgi išleido evangeliją.

Prie to, ką jau žinome iš Papijo, čia randame pridurtas žinutes apie Luką ir Joną. Pastebėtinas išskirtinis informacijos apie Luką glaustumas, visai suprantamas, jei pirminis ir pagrindinis žinių šaltinis buvo iš Palestinos atvykusių mokinių ratelis, gerokai menčiau susijęs su Pauliaus paveldu. Ireniejaus tekste į akis krenta išbaigtas formulavimas, stereotipiniai pasakymai (istoriškai netikslus „Petru ir Pauliui evangelizuojant Romoje“, „ilsėjosi ant jo krūtinės“) ir pastanga evangelijas sujungti į chronologinę seką. Tai ilgesnį laiką perduodamos, jau stabilios tradicijos žymės.

ALEKSANDRIJOS TRADICIJA

Krikščionybė pasiekė Egiptą prieš I a. pabaigą ir nesiribojo Aleksandrija³⁷, ji buvo artimesnė Palestinei negu Azijai³⁸. Tiesioginių rašytinių šaltinių apie ankstyvąjį laikotarpį turime stebėtina mažai, nors jau *Apd* 18, 24–28 pasakojama apie krikščionybę skelbusį Aleksandrijos žydą Apolą. Aiškaus atsakymo, kodėl taip atsitiko, neturime. Viena iš versijų teigia, kad Egipto krikščionybė II a. pirmoje pusėje teologiniu požiūriu buvo eklektiška, o bažnytinio – menkai organizuota, todėl reali institucinė istorija prasideda tik 247 m. į Aleksandrijos vyskupo sostą sėdus Dionisijui – stipriai ir išsilavinusiai asmenybei. Šiaip ar taip, II a. antroje pusėje pagrindinės Aleksandrijos bendruomenės figūros yra krikščioniškų filosofinių mokyklų vadovai Pantainas ir Klemensas Aleksandrietis, o ne vietos vyskupas.

³⁷ Wilfred C. Griggs, *Early Egyptian Christianity: From its origins to 451 C.E.*, (ser. *Coptic Studies*, 2), Leiden: E. J. Brill, 1990, p. 21–28.

³⁸ *Ibid.*, p. 29.

KLEMENSAS ALEKSANDRIETIS

Paradoksalu, tačiau apie šį produktyvų, išsilavinusį ir originalų rašytoją galima pasakyti itin mažai³⁹. Jo gyvenimo datos apytikrės (g. apie 140/150 – m. tarp 212 ir 215/216). Nežinome ir gimimo vietos. Anot Epifanijo, vieni šaltiniai teigė Klemensą gimus Atėnuose, kiti – Aleksandrijoje (*Haer.*, 32.6.1). Aleksandrijoje jis vadovavo krikščioniškai mokyklai, prasidėjus imp. Septimijaus Severo 202–203 m. persekiojimui, pasitraukė iš Aleksandrijos – spėjama, kad į Palestiną arba Kapadokiją. Jo literatūrinis ir filosofinis akiratis stebinamai platus, nemaža senųjų autorių fragmentų išliko tik kaip citatos Klemenso tekstuose. Šventojo Rašto bei krikščioniškosios raštijos pažinimu Klemensą šioje epochoje pralenks tik Origenas.

Klemensas Aleksandrietis priklauso ne tik kitam kultūriniam-geografiniam regionui negu Papijas, bet ir kitai tradicijos perteikėjų kartai. Ryšys su senoliais jam nėra betarpiška tikrovė, taip kaip Papijui arba Polikarpui Smirniečiui, tačiau galima sakyti, kad Klemensas gyvena senolių sukurta-me informaciniame lauke. Klemensas pateikia savo paties mokytojų sąrašą (įdomu, kad nė vienas iš jų neminimas vardu – tik nurodoma kilmės vieta) ir šiuos savo mokytojus suvokia kaip tarpinę grandį tarp savęs ir apaštalų mokinių. Žinome tik vieno iš Klemenso mokytojų vardą, tai krikščioniškosios Aleksandrijos mokyklos vadovas Pantainas, veikiausiai tapatus *Stromatuose* minimai darbščiajai „Sicilijos bitelei“. Apie jo ryšius su pirmųjų Jėzaus mokinių bendruomene žinių neturime, tačiau Eusebijo liudijimu, Pantainas savo misijos Indijoje (kad ir kokia teritorija iš tikro tai būtų) metu radęs hebraiškai parašytą evangeliją pagal Matą, atgabentą ten apaštalo Baltramiejaus. Į tiesioginius senolių tradicijos perdavėjus veikiausiai galėtų pretenduoti Klemenso minimi mokytojai iš Celesirijos, o ypač neįvardytas žydų kilmės krikščionis iš Palestinos. Kad ir kaip būtų, Klemensas šių savo sutiktų mokytojų būrį suvokė kaip gyvosios Viešpaties mokinių tradicijos tęsėjus, atsakingus už jos autentiškumą ir tikslų perdavimą. Jie yra tarsi nauja senolių *viva vox* inkarnacija. Savo vietą tradicijos grandinėje Klemensas apibūdino garsiajame, itin reto pobūdžio – autobiografiniame – *Stromatų* pasaže:

Stromatai

1.11.1. Šis darbas [...] tiesiog atvaizdas ir šešelis anų ryškių ir gyvybės kupinų kalbų, kurių turėjau garbės girdėti iš palaimintų ir išties įžymių vyrų. 2. Vienas

³⁹ Eric Osborn, *Clement of Alexandria*, Cambridge: Cambridge University Press, 2008; Rüdiger Feulner, *Clemens von Alexandrien: Sein Leben, Werk und philosophisch-theologisches Denken*, (ser. *Bamberger theologische Studien*, 31), Frankfurt / M.: Lang, 2006.

jų buvo iš Graikijos, jonėnas, kiti – iš Didžiosios Graikijos; vienas iš Celesirijos, kitas – iš Egipto; dar kiti – iš Rytų: vienas iš asirų, kitas iš Palestinos, kilimo žydas. Paskutinįjį aptikęs, – bet savo galia jis buvo pirmas, – čia ir apsisistojau, sumedžiojęs jį besislepiant Egipte. Tai buvo tikra Sicilijos bitelė – pranašų bei apaštalų pievos žiedus nurinkęs, klausytojų sielose padirbdavo tyrą žinojimo lobį. 3. Ir jie, saugodami tikrąją palaimingo mokymo tradiciją, [gautą] tiesiai iš šventųjų apaštalų Petro, Jokūbo, Jono ir Pauliaus, perduodamą iš tėvo sūnui – retas iš jų kada lygus tėvui – jie pasiekė, dėkui Dievui, ir mus [...]. (Vertė Darius Alekna)

Išskirtinis ankstyvosios patristikos pavelde yra sakinio tradicijos pobūdžio apmąstymas. Klemensas, pasitelkdamas kai kuriuos svarbius platoniškuosius motyvus (ypač iš *Faidro* dialogo, tikėtina, kad ir iš *VII laiško*), reflektuoja lūžį tarp sakinio senolių mokymo ir naujai kartai priklausančios krikščionybės mokytojų veiklos; jeigu Papijas yra vienas pirmųjų pradėjusių tradiciją patikėti raštui, tai Klemensas yra šio virsmo atbaigėjas. *Pastabose Pranašų knygoms* Aleksandrijos mąstytojas taip reflektuoja savo kaip rašančiojo santykį su sakinio tradicija:

*Eclogae Propheticae*⁴⁰

27.1. Οὐκ ἔγραφον δὲ οἱ πρεσβύτεροι μήτε ἀπασχολεῖν βουλόμενοι τὴν διδασκαλικὴν τῆς παραδόσεως φροντίδα τῆ περι τὸ γράφειν ἄλλη φροντίδι, μηδὲ μὴν τὸν τοῦ προσκέπτεσθαι τὰ λεχθησόμενα καιρὸν καταναλίσκοντες εἰς γραφήν. 2. τάχα δὲ οὐδὲ τῆς αὐτῆς φύσεως κατόρθωμα τὸ συντακτικὸν καὶ διδασκαλικὸν εἶδος εἶναι πεπεισμένοι τοῖς εἰς τοῦτο πεφυκόσι συνεχώρουν. 3. τὸ μὲν γὰρ ἀκωλύτως καὶ μετὰ ῥύμης φέρεται ῥέυμα τοῦ λέγοντος, καὶ πού τάχα καὶ συναρπάσαι δυνάμενον, τὸ δὲ ὑπὸ τῶν ἐντυγχανόντων ἐκάστοτε βασανιζόμενον, ἀκριβοῦς τῆς ἐξετάσεως τυγχάνον, ἄκρας καὶ τῆς ἐπιμελείας ἀξιοῦται, καὶ ἔστιν οἷον εἰπεῖν ἔγγραφος διδασκαλίας βεβαίωσις, καὶ εἰς τοὺς ὀψιγόνους οὕτως διὰ τῆς συντάξεως παραπεμπομένης τῆς φωνῆς. 4. ἢ γὰρ τῶν πρεσβυτέρων παρακαταθήκη διὰ τῆς γραφῆς λαλοῦσα ὑπουργῶ χρηῖται τῷ γράφοντι πρὸς τὴν παράδοσιν τῶν ἐντευξομένων.

27.1. Senoliai nerašė, nes, viena vertus, nenorėjo į padavimo mokymą sutelktų minčių apkrauti kitomis mintimis apie rašymą ir, antra vertus, švaistyti laiko rašymui, užuot apmąstę, kas pasakytina. 2. Galbūt būdami įsitikinę, jog ne tos pačios prigimties esti vykęs dėstymas raštu ir mokymo veikla, leisdavo tuo užsiimti į tai linkusiesiems. 3. Juk nekludomai ir veržliai plūsta kalbančiojo srovė, galbūt netgi galinti ir nusinešti; savo ruožtu tai, kas kiekvienąsyk tyrinėjama skaitytojų ir sulaukia atidaus nagrinėjimo, reikalauja kraštutinio dėmesio ir yra,

⁴⁰ Graikiškas tekstas pagal: Clemente Alessandrino, *Estratti profetici*, a cura di Carlo Nardi (ser. *Biblioteca patristica*, 4), Torino: EDB, 1999.

taip sakant, rašytinis mokymo patvirtinimas, šitaip perduodant balsą per rašytinius kūrinčius vėlesnėms kartoms. 4. Mat senolių perimtas paveldas, bylodamas per raštus, naudojasi rašančiuoju kaip patarnautoju, idant būtų perduotas būsimiesiems skaitytojams.

Žemiau cituojamame Klemenso fragmente matyti ne tik iš pirmąkartės tradicijos perimta informacija, bet ir bandymas ją sutelkti į koherentišką visumą.

Hypotyposesis (Eus. HE, VI 14.6–7).

αὐθις δ' ἐν τοῖς αὐτοῖς ὁ Κλήμης βιβλίοις περὶ τῆς τάξεως τῶν εὐαγγελίων παράδοσιν τῶν ἀνέκαθεν πρεσβυτέρων τέθειται, τοῦτον ἔχουσιν τὸν τρόπον. προγεγράφθαι ἔλεγεν τῶν εὐαγγελίων τὰ περιέχοντα τὰς γενεαλογίας, τὸ δὲ κατὰ Μάρκον ταύτην ἐσχηκέναι τὴν οἰκονομίαν. τοῦ Πέτρου δημοσίᾳ ἐν Ῥώμῃ κηρύξαντος τὸν λόγον καὶ πνεύματι τὸ εὐαγγέλιον ἐξειπόντος, τοὺς παρόντας, πολλοὺς ὄντας, παρακαλέσαι τὸν Μάρκον, ὡς ἂν ἀκολουθήσαντα αὐτῷ πόρωθεν καὶ μεμνημένον τῶν λεχθέντων, ἀναγράψαι τὰ εἰρημένα ποιήσαντα δέ, τὸ εὐαγγέλιον μεταδοῦναι τοῖς δεομένοις αὐτοῦ ὅπερ ἐπιγνόντα τὸν Πέτρον προτρεπτικῶς μήτε κωλύσαι μήτε προτρέψασθαι. τὸν μέντοι Ἰωάννην ἔσχατον, συνιδόντα ὅτι τὰ σωματικὰ ἐν τοῖς εὐαγγελίοις δεδήλωται, προτραπέντα ὑπὸ τῶν γνωρίμων, πνεύματι θεοφορηθέντα πνευματικὸν ποιῆσαι εὐαγγέλιον. τοσαῦτα ὁ Κλήμης.

Klemensas tose [*Metmenu*] knygoje vėl ir vėl pristato pirmąkartę senolių padavimą apie evangelijų eiliškumą štai tokiu būdu: jis sako, jog pirmiausia paviešintos evangelijos, apimančios genealogijas, na, o „pagal Morkų“ turėjo tokią priežastį: Petru Romoje viešai skelbiant žodį ir dvasios veikimu dėstant Evangeliją, gausūs klausytojai kreipėsi į Morkų, ilgą laiką lydėjusį Petrą ir atsimebantį, kas jo kalbėta, prašydami surašyti tai, kas buvo paskelbta. Taigi Morkus, parengęs, pasidalijo evangelija su tais, kurie jos geidavo. Petras šitai patyręs nieko nepatė – nei draudė, nei skatino. Tuo tarpu Jonas paskutinis matydamas, jog kūniški dalykai evangelijose atskleisti, artimųjų skatinamas, Dievo Dvasios pagautas parengė dvasinę evangeliją. Tai tiek Klemensas.

Lotynišku vertimu išlikusiame Klemenso veikiausiai tų pačių *Metmenu* tekste vėl pasakojama apie evangelijos pagal Morkų kilmę. Įdomu, kad Klemensas čia akcentuoja rašytinės evangelijos kaip paspirties atminčiai vaidmenį. Šis motyvas – platonizuota Papijo ir Justino požiūrio į evangelijas kaip apaštalų (arba jų mokinių) atsiminimus versija. Nors ir palyginti vėlyvo pobūdžio, ši transformacija liudija Klemenso įsitikinimą, kad pradinio krikščionybės laikotarpiu rašytinė evangelija neturėjo savarankiško statuso, o buvo tik pagalbinė priemonė, skirta išsaugoti ir perteikti apaštalų pasakojimui apie Jėzaus mokymą ir darbus.

Clemens Alex., *Adumbrationes in epistula prima Petri* (in 5. 10)⁴¹.

Deus autem, inquit, totius gratiae. Totius gratiae dixit, quoniam bonus est et omnium bonorum dator est ipse. Marcus, Petri sectator, praedicante Petro evangelium palam Romae coram quibusdam Caesareanis equitibus et multa Christi testimonia proferente, petitus ab eis, ut possent quae dicebantur memoriae commendare, scripsit ex his, quae a Petro dicta sunt, evangelium, quod secundum Marcum vocitatur; sicut Lucas quoque Actus apostolorum stilo exsecutus agnoscitur et Pauli ad Hebraeos interpretatus epistolam.

*O visos – taria – malonés Dievas [1 Pt 5, 10]. Sako Visos malonés, nes [Dievas] yra geras ir pats yra visų gėrybių davėjas. Morkus, Petro sekėjas, Petriui Romoje viešai skelbiant Evangeliją kai kurių imperatoriaus raitininkų akivaizdoje ir teikiant gausius liudijimus apie Kristų, jų paprašytas – idant galėtų pasakytus dalykus patikėti atminčiai – surašė iš to, kas Petro kalbėta, evangeliją, pavadintą pagal Morkų; na, o Lukas, išdėstęs *Apaštalų darbų*, atpažįstamas ir kaip Pauliaus *Hebrajams laiška* išvertęs.*

Klemenso Aleksandriečio liudijimuose dar kartą atsispindi ankstyvasis – ikikanoninis – evangelijų suvokimas. Neabejotina, kad jis labai senos tradicijos atspindys, kadangi jau Justinas rašytinėms evangelijoms pripažįsta išskirtinę vertę teologiniame diskurse ir pabrėžia jų lygiavertiškumą Senojo Testamento (Pranašų) raštams liturgijoje. Atkreiptinas dėmesys, kad ir Klemenso Aleksandriečio pasakojimuose apie evangelijų kilmę nesama jokių fantastinių, folklorinių, anachronistinių ar apologetinių motyvų. Pasakojimuose išsaugomas pagrindinis informacijos branduolys (Morkus kaip *interpres Petri*), tačiau skirtingos detalės liudija, kad Klemensas nėra priklausomas nuo Papijo. Antra vertus, evangelijos pagal Joną iškėlimas („Jonas paskutinis matydamas, jog kūniški dalykai evangelijose atskleisti, artimųjų skatinamas, Dievo Dvasios pagautas parengė dvasinę evangeliją“), taip tarsi šiek tiek reliatyvizuojant sinoptines evangelijas, galėtų būti suprantamas kaip Mažosios Azijos (senolio Jono) tradicijos pėdsakas, kitaip tariant, jei informacija apie evangelijų kilmę Aleksandriją pasiekė iš Mažosios Azijos mokinių grupės, tai įvyko ne per Papiją, bet atskiru keliu.

ORIGENAS

Aleksandrijos krikščioniškoji mokykla iki šiol tebėra mokslinių debatų objektas, tačiau dabar galima pasakyti, jog oficialų katechetinės mokyklos

⁴¹ Clemens Alexandrinus, *Werke*, t. 3, ed. Otto Stählin et al. (ser. *Die Griechischen Christlichen Schriftsteller*, 17), Berlin: Akademie-Verlag, 1970, p. 206: 16–24.

pobūdį ji įgavo tik Origeno laikais⁴². Antra vertus, Eusebijas turėtų būti teišsus gana mįslingai teigdamas, kad Aleksandrija niekada nestokojo krikščioniškosios mokymo institucijos. Beveik nedvejojant galima sakyti, kad būtent ši mokykla, kuriai iki Klemenso vadovavo Pantainas, buvo ta vieta, kurioje telktos perduotos iš įvairių šaltinių gautos senolių mokymo nuotrupos. Origenas sutelkė ir apibendrino ne tik Aleksandrijos mokyklos tradicijas. Jo išskirtinis apsiskaitymas, lankymasis Palestinoje, kontaktai su ano meto krikščionių intelektualais davė progos pasisemti įvairiopus informacijos bei idėjų. Vis dėlto Origeno kalba apie keturių evangelijų kilmę yra labai lakoniška ir iš esmės atitinka tai, ką jau žinome iš ankstesniųjų autorių. Įsidėmėtina čia kas kita: Origenas, tai rašęs veikiausiai apie 250 m., sąmoningai vartoja tradicijos perėmimo sąvokas (*išmokau, padavimas*), antra vertus, nudailinami skaitytoją galintys trikdyti kampai (anot Origeno, Morkaus evangelija sudėta Petruui vadovaujant, Luko evangelija buvusi pagirta Pauliaus, neminimas Jono evangelijos dvasinis pranašumas). Origeno tekstas palieka kietos, pažodiniam išiminimui skirtos formuluotės įspūdį. Tipingos evangelijų antraštės („evangelija pagal...“) cituojamos nelabai paisant jų sintaksinio sąryšio su pačiomis frazėmis (tai ypač matyti skaitant graikišką tekstą). Šis liudijimas veikiausiai atspindi katechetiniam mokymui parngtas formules. Origeno atvejis puikiai iliustruoja tradicijos raidą – nuo betarpišku patyrimu paremto pasakojimo, prie didaktiškai bei bažnytiškai apdorotos, nuo nereikalingos arba trikdančios informacijos apvalytos schemos.

Orig. *Comm. In Matth.* I (= Eus. *HE*, 6.25.4–6)

ὡς ἐν παραδόσει μαθὼν περὶ τῶν τεσσάρων εὐαγγελίων, [...] ὅτι πρῶτον μὲν γέγραπται τὸ κατὰ τὸν ποτε τελώνην, ὑστερον δὲ ἀπόστολον Ἰησοῦ Χριστοῦ Ματθαῖον, ἐκδεδικότα αὐτὸ τοῖς ἀπὸ Ἰουδαϊσμοῦ πιστεύουσιν, γράμμασιν Ἑβραϊκοῖς συντεταγμένον· δεύτερον δὲ τὸ κατὰ Μάρκον, ὡς Πέτρος ὑφηγήσατο αὐτῷ, ποιήσαντα, ὃν καὶ υἷόν ἐν τῇ καθολικῇ ἐπιστολῇ διὰ τούτων ὠμολόγησεν φάσκων, Ἀσπάζεται ὑμᾶς βαβυλῶνι συνελεκτῇ καὶ Μάρκος ὁ υἱός μου· καὶ τρίτον τὸ κατὰ Λουκᾶν, τὸ ὑπὸ Παύλου ἐπαινούμενον εὐαγγέλιον τοῖς ἀπὸ τῶν ἐθνῶν πεποιηκότα· ἐπὶ πᾶσιν τὸ κατὰ Ἰωάννην.

Kaip išmokau iš padavimo apie keturias evangelijas, [...] pirmoji parašyta pagal Matą, iš pradžių muitininką, bet paskui Jėzaus Kristaus apaštalą, jo išleista

⁴² Origeniana yra tokia gausi, kad nėra prasmės jos nurodyti bibliografijoje. Paminėsim tik vieną naujausių Origeno veiklos ir kūrybos sintezių: Ronald E. Heine, *Origen: Scholarship in the Service of the Church*, (ser. *Christian Theology in Context*), Oxford University Press, 2010.

itikėjusiems [Jėzų] iš judaizmo, išguldyta hebrajiškais rašmenimis, o antroji – pagal Morkų, sudėta Petruui vadovaujant; todėl ji pastarasis pripažįsta sūnumi, visuotiniame laiške sakydamas: Jus sveikina kartu išrinktoji Babilone ir mano sūnus Morkus [1 Pt 5, 13]. Trečia pagal Luką, Pauliaus giriama evangelija, ji skirta kilusiems iš pagonių; visų paskiausioji – pagal Joną.

ROMOS TRADICIJA

Romoje krikščioniškasis gyvenimas buvo itin margas. Šalia Didžiosios Bažnyčios reikėsi įvairios heterodoksinės srovės⁴³. Ne mažiau marga buvo ir geografinė romiečių krikščionių aprėptis – šalia vietinių čia laikėsi ir atvykėliai arba svečiai iš Mažosios Azijos, ir Palestinos, ir Egipto. Romoje randama savarankiška tradicijos linija, nesutapatinama nei su atstovaujama Papijo bei Ireniejaus, nei su suformuluota Aleksandrijos mokykloje. Atkreiptinas dėmesys, kad kaip tik su apaštalo Petro veikla Romoje siejamas Evangelijos pagal Morkų atsiradimas, tad čia galėjo būti išlaikyti ir saviti tai liečiantys atminimai. Vis dėlto – kiek netikėta – rašytiniai II a. Romos šaltiniai yra gan skurdūs. Muratorio fragmentas, tradiciškai datuojamas II a. antra puse (dažniau apie 180 m.⁴⁴) ir siejamas su ortodoksialiaja Romos krikščionių bendruomene⁴⁵, prasideda menka nuotrupa, kaip galima suprasti, apie Morkaus surašytąją evangeliją, ir pasakojimu apie Luko veikalą, o šio pasakojimo implikacijos leidžia šį tą atkurti, kas galėjo būti sakoma apie Morkaus asmenį⁴⁶.

[...] quibus tamen interfuit et ita posuit.
Tertium evangelii librum secundum Lucam.

⁴³ Plačiau apie pirmųjų amžių Romos krikščionis: Peter Lampe, *Christians at Rome in the First Two Centuries: From Paul to Valentinus*, Minneapolis: Fortress Press, 2003.

⁴⁴ Vėlyvesnį datavimą IV a. siūlo Albert C. Sundberg Jr., „Canon Muratori: A Fourth Century List“, in: *Harvard Theological Review*, 1973, t. 66, p. 1–41; Geoffrey Mark Hahneman, *The Muratorian Fragment and the Development of the Canon*, Oxford: Clarendon, 1992; tradicinis datavimas, kurio laikomės ir šiame straipsnyje, solidžiai ginamas Everette Ferguson, „Canon Muratori: Date and Provenance“, in: *Studia patristica*, t. 17–2, Oxford: Pergamon, 1982, p. 677–683; C. E. Hill, „The Debate Over the Muratorian Fragment and the Development of the Canon“, in: *Westminster Theological Journal*, 1995, t. 57, Nr. 2, p. 437–452. Diskusijos apžvalga: Lee Martin McDonald, *The Biblical Canon: Its Origin, Transmission, and Authority*, Peabody, Ma.: Hendrickson Publishers, 2007, p. 369–378.

⁴⁵ Bruce Metzger, *The Canon of the New Testament: Its Origin, Development, and Significance*, Oxford: Clarendon Press, 1987, p. 191–201.

⁴⁶ Tekstas iš: Gerardus Rauschen, *Florilegium patristicum*, fasciculus tertius, ed. altera emendata, Bonna: Hanstein, 1914, p. 24.

Lucas iste medicus post adscensum Christi
cum eum Paulus quasi itineris studiosum*
secum adsumpsisset nomine suo
ex opinione conscripsit, Dominum tamen nec ipse
uidit in carne, et ideo, prout assequi potuit:
ita et a nativitate Iohannis incipit dicere.
Quartum evangeliorum Iohannis ex discipulis.
Cohortantibus condiscipulis et episcopis suis
dixit: 'Conieunate mihi hodie triduo, et quid
cuique fuerit revelatum alterutrum
nobis enarremus.' Eadem nocte reve-
latum Andreae ex apostolis, ut recognos-
centibus cunctis, Iohannes suo nomine cuncta
describeret.

*iuris studiosum *ms* : itineris sui socium

...tame dalyvavo ir taip išdėstė.

Trečia Evangelijos knyga pagal Luką. Lukas, tasai gydytojas, po Kristaus Už-
žengimo, kai Paulius jį pasiėmė kaip uolų palydovą [/teisės žinovą], surašė savo
vardu pagal [bendra] nuomonę [/savo išmanymą]. Tačiau taip pat ir jis neregėjo
Viešpaties kūne. Taigi kiek pajėgė patirti, jis pradeda pasakojimą nuo Jono gi-
mimo. Ketvirtoji evangelijų knyga – Jono iš mokinių. Raginamas savo bendra-
mokinių ir vyskupų, tarė: „Pasninkaukite su manimi nuo šiandien tris dienas,
ir, kas kam bus apreikšta, vienas kitam pasipasakokime“. Tą pačią naktį buvo
apreikšta Andriejui iš apaštalų, kad, visiems prisimenant [/peržiūrint], Jonas
viską surašytų savo vardu.

Frazė „tame dalyvavo ir taip išdėstė“ laikoma nuoroda į Morkaus da-
lyvavimą Petro skelbime, o pastaba, kad „taip pat ir“ Lukas (*tamen nec ipse*)
nebuvo matęs istorinio Viešpaties, turėtų būti suprantama kaip atgarsis ne-
išlikusio teiginio, kad Morkus Jėzaus nepažinojęs. Vis dėlto negalima per-
vertinti šių nelabai informatyvių išvadų reikšmės ir tenka apgailestaujant
pripažinti, kad Romoje fiksuotos žinios apie Petro evangelizacijos formą ir
rašytinės evangelijos radimąsi mūsų laikų nepasiekė. Įdomios pastabos apie
Evangelijos pagal Joną kilmę liudija apie jau sulegendintą senolių tradiciją,
nesuvedamą į Papijo informaciją⁴⁷.

⁴⁷ Papijo žinioms apie evangelijų kilmę, kaip minėjome, nebūdingas legendinis ele-
mentas, maža to, nėra jokių pėdsakų, kad jis būtų pateikęs kokį nors išsamų pasakojimą
apie Jono raštų radimosi aplinkybes. Papijas kaip tiesioginis Muratori fragmento šaltinis
atmestinas ir dėl istoriškai padriko „mokinių“, „apaštalų“ ir „vyskupų“ įjungimo į evan-
gelijos kūrimo procesą.

JUSTINAS FILOSOFAS

Justinas, pramintas Filosofu, buvo vienas ryškiausių II a. krikščionių mąstytojų ir tikėjimo gynėjų. Gimė apie 100 m. Samarijoje, Flavijos Neapolyje, atvykęs į Romą įkūrė savo mokyklą, vėliau suimtas ir nukankintas – kankinystė datuojama tarp 163 ir 168 m. Spalvingas Justino gyvenimas ir išskirtinė kūryba pelnė tyrinėtojų dėmesį⁴⁸.

Kaip ir kiek Justinas naudojosi Naujuoju Testamentu, tebėra diskusijų objektas. Evangelijas jis vadina „apaštalų atsiminimais (ἀπομνημονεύματα)“, vartodamas tą pačią sąvoką, kuria Ksenofontas įvardijo savo *Atsiminimus apie Sokratą*. Galimas daiktas, tai sąmoninga aliuzija, būdinga apologetui, rašančiam skaitytojui iš pagonių. *Pirmojoje apologijoje* (66.3) Justinas paaiškina, kad tie atsiminimai vadinami evangelijomis (dgs.). Tiesioginėmis nuorodomis į evangelijas kaip „apaštalų atsiminimus“ turtingiausias vėliausiai parašytas jo veikalas⁴⁹ – *Dialogas su žydu Trifonu*. Savo raštuose Justinas evangelijas 8 kartus vadina „apaštalų atsiminimais“, keturis kartus tiesiog „atsiminimais“. Iš šių nuorodų matyti, kad jis žinojo pagrindinius tradicinius duomenis apie evangelijų kilmę, tačiau nesidomi istorinėmis jų radimosi detalėmis. Antai rašydamas apie Petro išpažinimą Justinas mini jo versiją, randamą Evangelijoje pagal Matą (Mt 16, 16), ir priskiria pastarąją „apaštalų atsiminimams“:

*Trypho*⁵⁰

100.4. καὶ γὰρ υἱὸν θεοῦ, Χριστόν, κατὰ τὴν τοῦ πατρὸς αὐτοῦ ἀποκάλυψιν ἐπιγνόντα αὐτὸν ἓνα τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, Σίμωνα πρότερον καλούμενον, ἐπωνόμασε Πέτρον. καὶ υἱὸν θεοῦ γεγραμμένον αὐτὸν ἐν τοῖς ἀπομνημονεύμασι τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ ἔχοντες [...].

100.4. Vieną savo mokinių, kai šis pripažino jį Kristumi, Dievo Sūnumi pagal jo Tėvo apreiškimą, pirmiau šauktą Simonu, pavadino Petru. Kad jis yra Dievo Sūnus, randame užrašyta jo apaštalų atsiminimuose.

⁴⁸ Sara Parvis, Paul Foster, *Justin Martyr and His Worlds*, Minneapolis: Fortress Press, 2007; David Rokeah, *Justin Martyr and the Jews*, Leiden, etc.: Brill, 2002; Giuseppe Girgenti, *Giustino Martire: Il primo cristiano platonico*, Milano: Vita e Pensiero, 1995; Sylvain Jean Gabriel Sanchez, *Justin martyr, le Dialogue avec Tryphon, État de la question, Introduction critique et bibliographie*, [DEA Sorbonne], 1994; Erwin R. Goodenough, *The Theology of Justin Martyr*, Jena: Frommann, 1923; Hans Erich von Campenhausen, *Griechische Kirchenväter*, 8. Auflage, Stuttgart: Kohlhammer, 1993, p. 14–23.

⁴⁹ Bernard Pouderon, *Les apologistes Grecs du IIe siècle*, Paris: Cerf, 2005, p. 139–146; Peter Lampe, *Christians at Rome*, p. 260.

⁵⁰ Edgar Johnson Goodspeed (ed.), *Die ältesten Apologeten: Texte mit kurzen Einleitungen*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1915; plg. Miroslav Marcovich (ed.), *Iustini Martyris Dialogus cum Tryphone*, (ser. *Patristische Texte und Studien*, 47), Berlin: W. de Gruyter, 1997.

Kita vertus, minėdamas kruviną Jėzaus prakaitą, žinomą tik iš Luko (Lk 22, 44), Justinas jau kalba apie *apaštalų ir jų sekėjų* surašytus atsiminimus:

103.8. ἐν γὰρ τοῖς ἀπομνημονεύμασιν, ἃ φημι ὑπὸ τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ καὶ τῶν ἐκείνοις παρακολουθησάντων συντετάχθαι, γέγραπται ὅτι ἰδρῶς ὡσεὶ θρόμβοι κατεχεῖτο, αὐτοῦ εὐχομένου καὶ λέγοντος· Παρελθέτω, εἰ δυνατόν, τὸ ποτήριον τοῦτο.

103.8 Mat atsiminimuose, kurie, kaip esu sakęs, sudėti apaštalų ir juos sekusiųjų, parašyta, kad prakaitas kaip kraujo lašai krito nuo jo besimeldžiančio ir sakančio: Jeigu įmanoma, teaplenkia mane ši taurė.

Ypač įdomus pasažas *Tryph.* 106.3, kur minimi įvykiai aprašyti tik Evangelijoje pagal Morkų⁵¹:

106.3. καὶ τὸ εἰπεῖν μετωνομακέναι αὐτὸν Πέτρον ἓνα τῶν ἀποστόλων, καὶ γεγράφθαι ἐν τοῖς ἀπομνημονεύμασιν αὐτοῦ γεγενημένον καὶ τοῦτο, μετὰ τοῦ καὶ ἄλλους δύο ἀδελφούς, υἱοὺς Ζεβεδαίου ὄντας, ἐπωνομακέναι ὀνόματι τοῦ Βοανεργῆς, ὃ ἐστὶν υἱοὶ βροντῆς, σημαντικὸν ἦν τοῦ αὐτὸν ἐκείνον εἶναι, δι' οὗ καὶ τὸ ἐπώνυμον Ἰακώβ τῷ Ἰσραὴλ ἐπικληθέντι ἐδόθη καὶ τῷ Αὐσῆ ὄνομα Ἰησοῦς ἐπεκλήθη, δι' οὗ ὀνόματος καὶ εἰσήχθη εἰς τὴν ἐπηγγελμένην τοῖς πατριάρχαις γῆν ὃ περιλειφθεὶς ἀπὸ τῶν ἀπ' Αἰγύπτου ἐξεληθόντων λαός.

106.3. Kai sakoma, kad vieną iš apaštalų [Jėzus] pervadino Petru, ir jo atsiminimuose aprašyta taip atsitikus, jog taip pat ir kitus du, brolius Zebediejaus sūnus, praminė vardu Boanergės, kas reiškia Griausmo sūnūs, – tatai ženklina, jog būtent per Jį Jokūbas buvo pašauktas Izraelio įvardijimu, ir Ausę pašaukė Jėzaus vardu, ir per šį vardą į patriarchams pažadėtą žemę buvo įvesta tauta, išlikusi po kelionės iš Egipto.

Justinas neabejotinai žino tradiciją, kad Morkus buvo Petro vertėjas, tačiau nėra jokių argumentų, leidžiančių jo šaltiniu laikyti Papiją⁵². Antra vertus, akį rėžia vertybinė tradicijos transformacija, įvykusi naujomis aplinkybėmis, ypač po markijonizmo provokuojamos diskusijos dėl evangelijų statuso. Kalbama jau ne apie kruopštų, kad ir netobulą Morkaus darbą, perteikiant Petro mokymą, bet apie faktinę Petro autorystę. Apaštališkasis autoritetas labai anksti čia iškeliamas į pirmą vietą. Analogiškai III a. pirmame dešimtmetyje Tertulianas rašydamas *Prieš Markijoną* šį principą suformuluoja tiek kategoriškai, kiek ir neišverčiamai grakščiai: *et Marcus quod edidit*

⁵¹ Diskusijos, kaip interpretuoti ir versti šį pasažą, apžvalga žr. Graham N. Stanton, *Jesus and Gospel*, Cambridge University Press, 2004, p. 101.

⁵² Priešingai ir kategoriškai („[Justin] doubtless alluding to the tradition, reported by Papias“) teigia Bruce Metzger, *The Canon of the New Testament*, p. 145.

Petri affirmetur, cuius interpres Marcus. Nam et Lucae digestum Paulo adscribere solent (Adv. Marc., 4.5.3: „Tai, ką paskelbė Morkus, priskirtina Petru – Morkus buvo jo vertėjas. Taip ir Luko sutvarkytas dėstymas turi būti priskirtas Pauliui“).

Ši glausta II–III a. krikščioniškųjų tekstų peržvalga pakankamai įtikimai rodo, kad senolių tradicija, pristatanti Evangelijų pagal Matą, Morkų ir, veikiausiai, pagal Joną kilmę, yra plačiai paplitusi geografiškai ir kyla ne iš vienintelio šaltinio. Papijas yra itin svarbus ir labai ankstyvas, tačiau ne vienintelis šios tradicijos liudytojas. Maža to, skirtingų tradicijos linijų palyginimas rodo, kaip laikui bėgant buvo transformuojama perduodama medžiaga. Nesunku pastebėti, kad pastanga suteikti evangelijoms tiesioginę apaštališkąją autoritetą yra gerokai vėlesnė už pačius pasakojimus apie evangelijų kilmę ir nepriklauso pradinei jų intencijai.

THE ORIGIN OF THE GOSPELS AND THE TRADITION OF THE ELDERS IN 2ND–3RD CENTURY CHRISTIAN WRITINGS

Vytautas Ališauskas

Summary

The genesis of the canonical gospels that received special attention in the 19th–20th c. remains an object of scholarly debate. Despite the efforts of biblicists, there still is no real consensus, different, mutually successfully negating each other visions or theories are proclaimed. Such *status quaestionis* uncertainty favors the effort to rethink the traditional data preserved in Christian writings of the 2nd–3rd c. There are two main, but rather different, traditions of Asia Minor (Papias and Irenaeus) and Alexandria (Clement of Alexandria and Origen) about the origin of the current canonical Gospels. Next to them one can distinguish the Roman tradition, perhaps not always independent, but valuable as an example of the development of tradition. We see that the tradition of the elders presenting the origin of the Gospel according to Matthew, Mark, and probably John is widespread geographically and does not arise from a single source. Papias is extremely important and very early, but not the only witness to this tradition. Moreover, a comparison of the different lines of tradition shows how the transmitted material was transformed as time passed. It is not difficult to notice that the effort to give the Gospels direct apostolic authority came considerably later than the very stories about the origin of the Gospels and do not belong to their initial intention.